

Arxiv idarəsinin əsas vəzifə və funksiyaları fənnindən mühazirələr

Rəhimova Rəhimə müəllimə

1. Arxivşünaslıq haqqında anlayış

Arxivşünaslıq – bir sıra elmi fənləri özündə birləşdirən xüsusi bir kursdur. Həmin fənlər sırasına arxiv tarixi və onların müasir dövrdə təşkili, arxiv işinin nəzəriyyəsi və təcrübəsi, kargüzarlıq və sənədləşdirmə, arxeoqrafiya kimi fənlər daxildir. Arxivşünaslıq, eyni zamanda mənbəşünaslıq, dövlət müəssisələrinin tarixi fənlərinə də istinad edir. Bütün bunlardan çıxış edərək söyləmək olar ki, arxivşünaslıq arxivlər haqqında nəzəri, hüquqi və metodoloji məsələləri işləyib - hazırlayan bir elmdir. Arxivşünaslıq elminin başlıca tərkib komponentlərinə isə, aşağıdakılar aiddir:

- Arxivşünaslığın nəzəriyyə və metodikası;
- Arxiv işinin tarixi və təşkili;
- Arxeoqrafiya, arxiv hüququ;
- Arxivşünaslığın terminologiyası;
- Arxiv menecmenti;
- Arxiv statistikasını;
- Avtomatlaşdırılmış arxiv texnologiyası;

Arxivşünaslığın nəzəriyyə və metodikası – arxivşünaslıq anlayışına daxil olan əsas elmi fənlərdən biridir. Bu fənn arxivlər haqqında elmin ayrı-ayrı aspektlərini öyrənir. Belə ki, bu fənn, həm də sənədlərlə işləmə prosesini və onun metodlarını öyrənir.

Arxiv işinin tarixi və təşkili- həm arxivlərin, həm də buradakı sənədlərlə işləmənin təşəkkülü, tarixi və təkamülünü nəzərdən keçirir. Bu fənn özündə həm Dövlət arxivləri, həm də dünya arxivlərinin yaranma və inkişaf tarixini öyrənir. Bu fənnin mühüm aspektlərindən birini arxivşünaslıq fikrinin, daha doğrusu, arxivlərin təşkili haqqında təsəvvürlərin təkamülünün öyrənilməsi təşkil edir. Arxiv işinin tarixi və təşkili müasir arxivşünaslığın mühüm məqamlarından biri olmaqla hazırkı elmin bir çox problemlərinin aradan qaldırılmasına kömək edə bilər.

Arxeoqrafiya- sənədlərin nəşrə hazırlanması üçün zəruri olan prinsip və metodların öyrənilməsi ilə məşğul olur. Arxivşünaslığın əsas funksiyalarından birinin sənədlərə və

sənədli material və informasiyalara nail olmanın təmini təşkil etdiyindən arxeoqrafiya arxiv materiallarından onların nəşr yolu ilə tanış olmaq üçün bütün imkanlarından istifadə edir.

Arxiv hüququ- arxivşünaslığa daxil olan ən fundamental elmlərdən biri hesab edilir. “Arxiv hüququ” anlayışı “arxiv qanunvericiliyi” anlayışından daha genişdir. Arxivşünaslıqla bağlı mövcud elmi mənbə və ədəbiyyatlarda “arxiv hüququ” anlayışı dövlət arxiv xidmətinin fəaliyyətini qanunvericilik və normativ aktlarla nizamlayan norma və qaydalar toplusu kimi müəyyən edilir.

Arxivşünaslıq terminologiyası- arxivşünaslığın ən mürəkkəb və elə də inkişaf etməmiş sahəsini nəzərdə tutur. Arxivşünaslıqda daha çox istifadə olunan terminlər həm bu sahə ilə bağlı qanunvericilikdə, həm də “Kargüzarlıq və arxiv işi”nin rəhbərlik və dövlət standartları üçün də nəzərdə tutulur.

Arxiv menecmenti- qeyri dövlət sektorunda arxivşünaslığın ən mühüm sahələrindən birini təşkil edir. Dövlət və bələdiyyə arxiv idarə sistemlərinin tarixi böyük bir tarixi mərhələni təşkil etmiş olsa da, bu sahədə şəxsi segment elə də görkəmli mövqeyə malik olmamışdı. Menecment prinsip və metodlarının arxiv işində savadlı şəkildə həyata keçirilməsi bu sahədə əhəmiyyətli nəticələr verə bilər.

Arxiv statistikasını- arxivşünaslığın kəmiyyət metodlarından istifadəsinə imkan yaradan sahələrindəndir. Sənədli informasiyalar üçün statistik metodlardan istifadə kütləvi mənbələr haqqında dəqiq məlumatların əldə olunmasına imkan yaradır.

Avtomatlaşdırılmış arxiv informasiyaları- müasir arxivşünaslığın ən yeni sahələrindəndir. Müasir informasiya və avtomatlaşdırılmış yeniliklərin arxiv işinə tətbiqinə hələ ötən əsrin 60-70-ci illərində başlanılsa da, buna lazım olan səviyyədə nail olunmamışdı. Avtomatlaşdırılmış arxiv texnologiyalarından arxiv sənədləri ilə işin bütün səviyyələrində, xüsusilə də, fonda alınma sənədlər üçün informasiya-axtarış sistemlərinin və sənədli materialların istifadəsində geniş şəkildə tətbiq olunur.

Arxivşünaslığın prinsipləri. Arxivşünaslığın elmi prinsiplərinə: tarixilik, hərtərəflilik, kompleks qiymətləndirmə, sosial-siyasi neytrallıq prinsipləri daxildir. Tarixilik prinsipinin əsasında istənilən cəmiyyətin inkişafı ilə əlaqədar bütün ictimai hadisələr (onun keçmişi, indiki və gələcəyi ilə bağlı perspektivlər) durur. Hərtərəflilik prinsipi- sənədlərin daxili və xarici xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla onların öyrənilməsi və qiymətləndirilməsini, daha doğrusu, hər bir sənədin çoxaspektli dəyərləndirilməsini

nəzərdə tutur. Hərtərəflilik prinsipi kompleks qiymətləndirmə prinsipi ilə vəhdət təşkil edir. Sosial-neytrallıq prinsipi- vaxtilə sovet dövründə arxiv işində aparıcı prinsip hesab edilən kommunist partiyalılıq prinsipini əvəz edirdi.

2. Arxivşünaslıq kompleks elmi fənn kimi

Kompleks elmi fənn kimi arxivşünaslıq qarşısındakı vəzifələri tək deyil, bir sıra humanitar, təbiətşünaslıq və digər elmi fənnlərlə vəhdətdə həyata keçirə bilər. Bu istiqamətdə ilk növbədə, tarix elmi, eləcə də təbiətşünaslıq və texnika tarixi, ədəbiyyat və incəsənət tarixi, dövlət müəssisələrinin tarixi, mənbəşünaslıq, köməkçi tarixi fənlər (paleoqrafiya, diplomatika, tarixi xronologiya, tarixi metrologiya, sfaqistika, geneologiya və s.), sənədləşdirmə, informatika, həmçinin fizika, kimya, biologiyayı göstərmək lazımdır.

Tarix elmi – insan cəmiyyətinin inkişafı, onun qanunları və hərəkətverici qüvvələrini öyrənir. Bu elmin nailiyyətlərindən çıxış edərək arxivşünaslıq sənədlərlə işin metodlarını işləyib hazırlayır. Dövlət müəssisələrinin tarixi təşkilat və idarələrin təşəkkül tapdıqları vaxtdan bu günədək sistemini, funksiyalarını öyrənir. Dövlət müəssisələrinin tarixi arxivşünaslıq üçün dəyərli faktoloji informasiya mənbəyini təşkil edir. Bu informasiyalar arxivşünaslıq tərəfindən metodiki və konseptual ifadə əldə edir. Belə olduğu halda o, sənədli materialın qaydaya salınmasının başlıca vasitəsinə, fond təsnifatının əsasına çevrilir.

Mənbəşünaslıq öz tədqiqat metodları ilə arxivşünaslığa sənədlərin tədqiqinə, onların dövlət mühafizəsinə götürülməsi üçün daxili və zəhəri xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılmasına, təsnifat və təsvirinin aparılmasına kömək edir. Nəzəri arxivşünaslıq arxiv mütəxəssislərini retrospektiv informasiyaların ötüb-keçməyən dəyəri haqqında elmi aləmə aparır, mənbələrin müəyyən növ və tiplərinin səciyyəvi xüsusiyyətlərinin mənbəşünaslıq təsnifatı haqqında biliklərlə tanış edir, öz təhlil üsul və metodlarını təqdim edir. Konkret mənbəşünaslıq lokal material üzərində işin ümumi nəzəri qayda və üsullarının tətbiqi imkanlarını açır.

Köməkçi tarixi fənlər də arxivşünaslıq ilə vəhdət təşkil edir. Müxtəlif fənlər arxivşünaslıq üçün arxiv materiallarının bilavasitə işlənilməsi üçün metodlar yaradırlar. Məsələn, paleoqrafiya – oxunuşun rahat və asan olması üçün, əsliliyinin dəqiqləşdirilməsi üçün yazı işarələrini və əlyazmalarını öyrənir, tədqiq edir, bu növdən olan sənədlərin

vaxtı və yerinin müəyyənləşməsinə, onun müəllifinin üzə çıxarılmasına, qədim sənədlərin başa düşülməsinə böyük köməklik edir. Diplomatika- müxtəlif rəsmi sənədlərin mənşə və strukturunu öyrənir və bunlardan ictimai və inkişaf prosesi haqqında məlumatların əldə edilməsi, sənədin əsliliyinin, müəllifinin müəyyən edilməsinin metodikasını işləyib-hazırlayır. Tarixi metrologiya- keçmiş və qədim sənədlərdən müasir mərhələdə istifadə məqsədilə uyğunlaşdırılmasının istifadə tədbirlərini, sənədlərin mətnlərinin öyrənilməsi və başa düşülməsini həyata keçirir. Sfragistika-dövlət, ərazi, təşkilati, ailəvi və şəxsi mənsubiyyətdən olan möhürləri öyrənir, onların əsliliyini tədqiq edərək üzə çıxarır, sənədlərin müəllifliyini və yaranmasını aşkarlayır. Heraldika- gerblərdəki təsvirləri, gerblərin tarixi və sosial-hüquqi əhəmiyyətini öyrənir. Tarixi coğrafiyaşünaslıq –arxivşünaslığa inzibati-ərazi bölgüsü üzrə faktoloji məlumat təqdim edir. Bu məlumatlar respublika və yerli müəssisələrin sənədlərinin fonda alınması işində çox əhəmiyyətli rol oynayır. Genealogiya- elmi bioqrafiyaların, polibioqrafiyaların, sülalə və nəslin tarixi, ailə-qohum əlaqələri sisteminin öyrənilməsinə həyata keçirən köməkçi elmi fəndir. Geneologiya zəngin faktoloji informasiyaya malik bir fənn olmaqla sənədlərlə işləməyin xüsusi metodlarına malikdir. Epiqrafika, numizmatika, bonistika və s. kimi köməkçi fənlər də arxivşünaslıqla sıx əlaqədədir.

Sənədləşdirmə də belə fənlərdən biridir. Bu fənn sənədlərin yaranma qanunauyğunluqlarını öyrənir və sənəd dövriyyəsinin təşkili prinsiplərini və sənədləşmə sisteminin qurulması üsullarını işləyib –hazırlayır. Bu elmi fənn arxiv mütəxəssisinə sənədin mahiyyətinə nüfuz etməyə və arxivlərdə onların düzgün təşkilinə kömək edir. Sənədləşdirmə arxivçilərin elə idarəetmə səviyyəsində olarkən bir çox arxivşünaslıq məsələlərinin həll olunmasına şərait yaradır.

Müasir tarixi mərhələdə arxivşünaslığın daha sıx əlaqədə olduğu elmi fənlərdən biri də informatikadır. Bu fənn elmi informasiyanın struktur və ümumi xüsusiyyətlərini, bunların yaradılmasının qanunauyğunluqlarını, informasiyanın insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinə ötürülməsi və istifadəsini öyrənir. Bu fənn, həmçinin informasiyanın işlənilərək mexaniki və avtomatik qurğulara ötürülməsi yollarını müəyyən edir.

Fizika, kimya, biologiya və digər elmlərdə əldə olunan nailiyyətlər də sənədlərin mühafizəsi işində arxiv mütəxəssislərinə yaxından kömək edir. Beləliklə, arxivşünaslıq elm və elmi fənlərin geniş bir əhatəsi ilə vəhdətdə olmaqla bunların nailiyyət və uğurlarından istifadə etməklə özü də inkişaf edərək təkmilləşir.

3. Arxivin yaranma tarixi

Arxiv (yun. ἀρχεῖον) — istifadə edilmiş sənədlərinin komplektləşdirilməsini, uçotunu, mühafizəsini və yenidən istifadəsini həyata keçirən qeyri-kommersiya dövlət təşkilatları və ya idarələrin struktur bölmələri.

Arxivlər hər hansı qurum və ya fərdi şəxslərin istifadəsində olan sənədlərin mühafizəsini, komplektləşdirilməsini, uçotunu və tədqiqatını təmin edən müəssisələrdir. Arxiv sözü qədim yunan dilindəki “arkheon” sözündən törəyib, latın dilindəki “archivum” sözüne keçmişdir. Məna etibarlı ilə, mahiyyətli sənədlərin saxlanma yeri deməkdir. Öz qədimliyi ilə seçilən arxiv sənədləri gil və tuncdan hazırlanmış lövhələr üzərində, papirus kağızlarında və ya parşomen materiallarda, əsasən əl yazısı və yaxud daktilo ilə yazılmış halda olur. Bununla yanaşı müasir tələblərdən meydana gələn elektron arxiv növləri də mövcuddur. Bu cür sənədlər, əsasən, ötən əsrin ortalarından elm və texnikanın inkişafı nəticəsində təşəkkül tapmışdır. Öz tutumuna, formasına, saxlanma müddətinə və keyfiyyət parametrlərinə görə bu tipli arxiv sənədləri bir çox növlərə bölünür. Bir sənədin arxivləşdirilməsi üçün 30 il keçməsi lazımdır. Vətəndaşların şəxsi və ailə həyatı haqqında informasiya daşıyıcıları olan arxiv sənədlərinin istifadə edilməsinə, qanunvericilikdə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, həmin sənədlərin yaranmasından 75 il sonra və ya şəxsin vəfatından 30 il sonra və ya ölüm faktı müəyyənləşdirilməyibsə, həmin şəxsin doğum tarixindən 110 il sonra icazə verilir. Bu müddətdən tez həmin sənədlərdən istifadəyə yalnız qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallarda icazə verilir. Hazırda məktəbdən tutmuş, xəstəxanalara, demək olar ki, hər bir idari müəssisə və qurumun arxiv fondu mövcuddur. Azərbaycanda Milli Arxiv Fondu ilə birlikdə 7 dövlət arxiv müəssisəsi və regionlarda bu müəssisələrin onlarla filialları fəaliyyət göstərir. Milli arxiv fondu - növündən, yarandığı və saxlandığı yerdən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, xalqın maddi və mənəvi həyatını əks etdirən, tarixi, elmi, iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni dəyəri olan, Azərbaycan xalqının mədəni irsinin ayrılmaz hissəsi hesab edilən sənədlərin məcmusudur.

Arxivin tarixi: İlk arxivlər qədim dövrlərdə mövcud olub, onlar şifahi arxiv formasında olurdu. Yaxın Şərqdə dövlətçilik ənənələrinin meydana gəlməsi nəticəsində hökmdarların verdiyi fərman və qanunlar toplusunu xüsusi mühafizə etmək zərurəti yaranırdı. Belə olan halda, Qədim Misir və Mesopatemiya ərazisində ilkin arxiv formaları meydana gəlməyə

başladı. İlk arxiv nümunələri E.ə 2000-ci illərdə Misirin Nippur şəhər dövlətində meydana gəlmişdir. Burada yazıya alınan qanunlar daş və gil lövhələr üzərinə həkk olunurdu. Bu tipli yazılı abidələr keçmiş dövrün siyasi və iqtisadi vəziyyəti, o cümlədən regionda həmin dövrdə aparıcı rol oynayan dillərin linqvistik təhlili və əlifbasının öyrənilməsinə xidmət edir.

Sonradan arxiv mədəniyyəti Qədim Çində, Antik Yunanıstanda və Romada özünü büruzə verməyə başladı. Xüsusilə qədim romalılar bu tipli sənədlər toplusunun olduğu yeri **Tabularia** adlandırırdı. Həmin dövrdə papirus üzərinə yazılmış sənədlərin mövcud olduğu mülahizələri də irəli sürülsə də bu tipli sənədlər materialların sıradan çıxması səbəbi ilə günümüze qədər gəlib çıxmamışdır.

Orta Əsrlər dövründə müxtəlif kilsə qurumları öz inkvizisiya sənədlərini qorumaq üçün arxiv fondlarına bənzər saxlanc yerləri hazırlayırdılar. 12-ci əsrdə baş verən feodal çəkişmələr fonunda sənədlərin mühafizəsinin təmini məqsədi ilə Fransa və İspaniya kimi ölkələrdə arxiv qurumları formalaşdı. Lakin bu arxiv qurumları pərakəndə şəkildə olduğundan bütün sənədləri əhatə etmirdi. 1774-cü ildə Şotlandiyada ilk dəfə sənədlərin mühafizəsi üçün nəzərdə tutulan bir müəssisə yaradıldı. Hazırda Britaniyanın ən qədim arxiv idarəsi hesab olunan bu bina hələ də eyni məqsədlər üçün istifadə olunur. Arxiv ənənələri hər nə qədər antik dövrlərə qədər gedib çıxsada ilk rəsmi arxiv qurumu 1970-ci ildə Fransada formalaşmışdır. Fransa Məclisi tərəfindən quruluş qərarı 1989-cu ildə qurulan müəssisənin plan tərtibatının hazırlanması üçün xüsusi tarixçi komissiya yaradıldı. 1794-cü ildə qəbul olunmuş Fransız konstitusiyasına əsasən arxiv fondlarındakı sənədlərin əhali tərəfindən istifadəsi haqqında qərar qəbul edildi. Bununla da arxiv idarələrində sənədlərin ictimai ekspertizası bərqərar oldu. 1795-ci ildə müzakirəyə çıxarılan və 1996-cı ildə qüvvəyə minən qanuna əsasən Fransa Baş Kilsə tabeçiliyindəki sənədlər Mərkəzi Arxiv İdarəsinə birləşdirilməli idi.

Azərbaycanda arxivlərin yaranması: Azərbaycanda Səfəvilər dövrü saray hakimiyyəti zamanından bəri arxiv fəaliyyətinin ilkin forması öztəşəkkülünü tapmışdı. Sarayın gizli saxlanc yerlərində qorunan çah fərmanları və qanunlar küliyyatı mühafizəçilər tərəfindən qorunurdu. Bu ənənə sonradan Azərbaycan xanlıqları dövründə də tətbiq olunmağa davam etdi. Xüsusilə Qarabağ xanı Pənahəli xanın Şuşa sarayında iqamət edərkən böyük bir sənəd materialları saxlanc yerinə sahib olduğu məlumdur. Lakin bütün bu idarələr bütün sənədlərin bir araya gətirilməsi üçün əlverişli deyildi. Azərbaycanda mərkəzləşdirilmiş ilk arxivin yaranma təşəbbüsü Nəriman Nərimanovun adı ilə bağlıdır.

Məhz Azərbaycan İnqılab Komitəsinin imzaladığı dekret sonralar Azərbaycan SSR-də Milli Arxiv İdarəsinin yaranmasında əsas amil rolunu oynadı.

Azərbaycan İnqılab Komitəsinin sədri Nəriman Nərimanov tərəfindən imzalanmış "Azərbaycan Respublikasında milli arxiv fondunun və Xalq Maarif Komissarlığı yanında dövlət arxiv fondunun təsis olunması haqqında" dekretin əsasında 1921-ci ildə Azərbaycan SSR-də Cənubi Qafqazın ilk dövlət arxivi yaradıldı. Həmin dekretə əsasən 1918-20-ci illər aralığında mövcud olmuş Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin arxiv sənədləri də daxil olmaqla Yelizavetpol və Bakı quberniyasının nəzdində saxlanılan bütün dövlət sənədləri yeni yaranmış arxiv fondunun səlahiyyətinə verilməli idi. 1922-ci ildə Azərbaycan SSR Mərkəzi Dövlət Arxivinin səlahiyyətləri Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin Rəyasət Heyətinə həvalə olundu ki, bu da arxiv fondunun mövcud nüfuzunun daha da artmasına səbəb oldu.

1925-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Mərkəzi Dövlət Arxivi yaradıldı. 1928-ci ildə isə Azərbaycan ərazisindəki bütün qəzalar üzrə Qəza Arxiv Büroları yaradıldı. Arxiv fondlarının sayının getdikcə artması sənədlərin mühafizə prosesini sürətləndirirdi. Arxiv İşinin Azərbaycanda qısa müddətdə belə böyük inkişaf trayektoriyası cızması Azərbaycan Sovet Sosial Respublikasının Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin Rəyasət Heyətinin 1930-cu ildə Mərkəzi Arxiv Fondunun yaranmasına dair verdiyi qərarla nəticələndi. Həmin qərara əsasən 1920-ci ildə tikintisi bitmiş arxiv binasında iki yeni dövlət arxiv fondu: Mərkəzi Oktyabr İnqılabı Dövlət Arxivi və Mərkəzi Dövlət Tarix Arxivi yarandı. 1938-ci ildə digər Sovet Respublikalarında olduğu kimi Azərbaycan Milli Arxiv İdarəsinin səlahiyyətləri də Xalq Daxili İşlər Komissarlığına verilir. SSRİ Xalq Daxili İşlər Komissarlığının rəhbərlik dövründə arxivlərimiz demək olar ki, bütünlüklə qapalı səciyyə daşıyır. Bu hal 1960-cı ilə qədər davam edir. Sözügedən ildə Milli Arxiv İdarəsi SSRİ Nazirlər Sovetinin təbəçiliyinə verilir. Bu hadisə arxiv işinə dövlət səviyyəsində qayğı göstərilməsinə səbəb olur. Ölkə ərazisində bir çox yeni arxiv fondları istifadəyə verilir. 1966-cı ildə Azərbaycan Mərkəzi Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi, 1968-ci ildə Mərkəzi Səs Yazıları Arxivi, 1969-cu ildə isə Mərkəzi Elm, Texnika və Tibb Sənədləri yaranır, şəhər mərkəzlərində arxiv fondları tərtib olunur, rayonlarda isə Mərkəzi Oktyabr İnqılabı Arxivinin filialları fəaliyyətə başlayır. Azərbaycanın İttifaqa üzv olmamışdan öncə arxiv sahəsində gördüyü bütün nailiyyətlər SSRİ dönəmində ittifaq ölkələrin "ortaq malı" hesab olunmağa başlandı. Belədə, bir çox qiymətli arxiv sənədlərimiz başqa arxiv fondlarına köçürüldü.

Azərbaycan öz arxiv sənədlərinə yalnız 1991-ci ildə müstəqillik əldə etdikdən sonra qovuşdu. Azərbaycanda dövlətçilik ənənəsinin bərpa olunmasından qısa müddət sonra respublika əhəmiyyətli tərəqqi proyeksiyası cızılmağa başlandı. Görülən işlərin nəticəsi olaraq 1996-cı ildə Azərbaycan YUNESKO-nun nəzdində fəaliyyət göstərən Beynəlxalq Arxivlər Şurasına üzv oldu. 1999-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən Dövlət Mərkəzi Arxiv Fondu haqqında qanun, o cümlədən, 2002-ci ildə imzalanan "Arxiv işinin inkişafına dair" fərman deyilənlərə sübutdur.

4. Arxivin struktur bölmələri haqqında əsasnamələr

Təşkilat-metodika və beynəlxalq əlaqələr şöbəsi: Azərbaycan Respublikası Milli Arxiv İdarəsinin struktur hissəsidir. Şöbə onun səlahiyyətlərinə aid olan məsələlər üzrə arxiv işinin idarə olunması tədbirlərini həyata keçirir. O öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının qanunlarını, Azərbaycan Respublikası Milli Arxiv İdarəsi haqqında Əsasnaməni, onun əmr və göstərişlərini və həmin əsasnaməni əldə rəhbər tutur. Şöbənin əsas vəzifələri: Azərbaycan Respublikasında arxiv işinin inkişafının proqnozlaşdırılması və planlaşdırılmasını təşkil etmək, planlaşdırmanın metodiki cəhətdən təminatı; Dövlət arxivləri sistemində əməyin və idarəçiliyini təkmilləşdirmək; Arxivşünaslıq, sənədşünaslıq və arxeoqrafiya sahəsində elmi-tədqiqat və metodiki işi təşkil etmək, idarənin digər şöbələrlə birlikdə elmi tədqiqatların nəticəsini, dövlət standartlarını və digər normativ sənədləri dövlət arxivlərinin işində tətbiq etmək; Azərbaycan Respublikasının dövlət arxivlərində əməyin və idarəçiliyin təşkili üzrə qabaqcıl təcrübəni öyrənmək və ümumiləşdirmək, onun arxiv təşkilatlarının işində tətbiqinə köməklik etmək; Sənədlərin mühafizəsini təmin etmək, o cümlədən onların bərpası, cildlənməsi, kartonlaşdırılması, tozdan təmizlənməsi, mövcudluğu və fiziki-kimyəvi vəziyyətinin yoxlanılması, mühafizəxanalarda istilik-rütubət rejiminin saxlanılması, nadir və xüsusilə qiymətli sənədlərin aşkar edilməsi işini təşkil etmək; Azərbaycan Respublikası Milli Arxiv İdarəsinin beynəlxalq əlaqələrini təşkil etmək; Azərbaycan Respublikası arxiv təşkilatlarının Beynəlxalq Arxiv Şurası və ayrı-ayrı ölkələrin arxiv təşkilatları ilə əməkdaşlığını həyata keçirmək;

Komplektləşdirmə, idarə arxivləri və kargüzərlik şöbəsi: Azərbaycan Respublikası Milli Arxiv İdarəsinin struktur hissəsidir. Şöbə öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının qanunlarını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarını, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarını rəhbər tutur.

Şöbənin əsas vəzifələri aşağıdakılardır: Azərbaycan Respublikasının dövlət arxiv təşkilatlarında, ali, mərkəzi və yerli dövlət hakimiyyəti orqanlarında və yerli

özünüidarəetmə orqanlarında, idarə, təşkilat və müəssisələrdə sənədlərin komplektləşdirilməsi, dəyərinin ekspertizası, uçotu, idarə arxivlərində mühafizəsinin təkmilləşdirilməsi işinin inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirmək, nəzarət etmək;

Azərbaycan Respublikası Milli arxiv fondu sənədlərinin dəyərinin ekspertizası, uçotu onların idarə arxivlərində mühafizəsi sahəsindəki beynəlxalq təcrübəni öyrənmək, ümumiləşdirmək və yaymaq; Azərbaycan Respublikası Milli arxiv fondu sənədlərinin mərkəzləşmiş dövlət uçotunu aparmaq ; İdarədə kadr, insan resurslarının idarə edilməsi və kargüzarlıq işinin təşkilinə nəzarət etmək;

Sənədlərin nəşri və istifadəsi şöbəsi Azərbaycan Respublikası Milli Arxiv İdarəsinin struktur hissəsidir. Şöbə öz səlahiyyətləri çərçivəsində Azərbaycan Respublikası MAF sənədlərinin istifadəsi və nəşri sahəsində arxiv işinin idarə olunmasına dair tədbirlər həyata keçirir.Şöbə öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikasının qanunlarını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarını, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarını, Azərbaycan Respublikası Milli Arxiv İdarəsi haqqında Əsasnaməni, onun əmr və göstərişlərini və bu Əsasnaməni əldə rəhbər tutur.

Şöbənin başlıca vəzifələri bunlardır: 1.Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının, elm və mədəniyyətinin, tarixinin mənafeyinə Azərbaycan Respublikası MAF sənədlərinin istifadəsi və publikasiyasının əsas inkişaf istiqamətləri və perspektivlərini işləyib hazırlamaq; .2. Azərbaycan Respublikası MAF sənədlərinin istifadəsi və nəşri, kütləvi informasiya vasitələri ilə işgüzar əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi üzrə Azərbaycan Respublikası dövlət arxiv xidməti təşkilatlarının işini təşkil etmək və əlaqələndirmək;.3. Azərbaycan Respublikası MAF sənədlərinin istifadəsi və nəşri üzrə respublika və xarici ölkələrin qabaqcıl təcrübəsini öyrənmək, ümumiləşdirmək və yaymaq.

İnformasiya təminatı və elektron xidmətlər Mərkəzi: Azərbaycan Respublikası Milli Arxiv İdarəsinin 2017-ci il 26 yanvar tarixli, 04 ə/f nömrəli əmri ilə Milli Arxiv İdarəsinin mərkəzi aparatında İnformasiya təminatı və elektron xidmətlər Mərkəzi yaradılmışdır. Sözügedən əmrə əsasən Mərkəzin fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardır:

Milli Arxiv İdarəsində İdarənin digər struktur bölmələri və dövlət arxivləri ilə əlaqəli şəkildə mərkəzləşdirilmiş kargüzarlıq sisteminin yaradılması, sənəd dövriyyəsi, elektron sənəd dövriyyəsi sistemi, "BİR PƏNCƏRƏ" prinsipi əsasında vətəndaşların və onların müraciətlərinin qəbulu, baxılması işlərinin təşkili, icrası, təkmilləşdirilməsi, struktur bölmələrin və dövlət arxivlərinin bu sahədəki fəaliyyətinə nəzarət edilməsi;

İdarənin elektron informasiya sistemlərinin hazırlanması, fəaliyyəti, idarə olunması, onların işinin təkmilləşdirilməsi və informasiya təhlükəsizliyinin qorunması üçün tədbirlərin görülməsi; Milli arxiv fondu sənədlərinin elektron daşıyıcılara köçürülməsi və dövlət arxivlərində elektron xidmətlərin və elektron idarəçiliyin təşkil edilməsi, İdarənin struktur bölmələrinə və tabeliyində olan dövlət arxivlərinin bu sahədəki fəaliyyətinə əməli və metodiki rəhbərlik etmək.

Maliyyə-təsərrüfat şöbəsi: maliyyə fəaliyyətini və mühasibat uçotunu təşkil etmək;

Maddi, əmək, maliyyə vəsaitlərin qənaətli istifadəsinə, İdarənin və onun strukturuna daxil olmayan tabeliyindəki dövlət arxivlərinin, dövlət arxivinin filiallarının (bundan sonra mətnə "İdarə") əmlakının qorunmasını və maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətlərinə nəzarəti həyata keçirmək;

İdarə tərəfindən həyata keçirilən işlərin və planda nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün maliyyə vəsaitləri və lazımı maliyyə-smeta sənədləri ilə təmin etmək;

5. Azərbaycan Respublikasının Milli arxiv fondu

Milli arxiv fondu öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikasının qanunlarını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarını, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarını və bu Əsasnaməni rəhbər tutur. MAF ona həvalə olunmuş vəzifələri həm bilavasitə, həm də respublikanın dövlət arxivləri, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Arxiv idarəsi və digər yerli dövlət arxivləri vasitəsilə həyata keçirir. İdarənin fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına həyata keçirilir.. İdarə müstəqil balansla, üzərində Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gerbinin təsviri və öz adı olan möhürə, müvafiq ştamlara, blanklara və xəzinə hesablarına malikdir. İdarə Bakı şəhərində yerləşir.

İdarənin əsas vəzifələri aşağıdakılardır: arxiv işi sahəsində dövlət siyasətinin formalaşdırılmasında iştirak etmək və onun həyata keçirilməsini təmin etmək;

Azərbaycan Respublikasının Milli arxiv fonduna daxil olan, özündə xalqın maddi və mənəvi həyatını əks etdirən, tarixi, elmi, sosial, iqtisadi, siyasi, mədəni, bədii və başqa əhəmiyyət kəsb edən, o cümlədən Azərbaycan Respublikasından kənarında yerləşən və Azərbaycana aid tarixi, mədəni irslə bağlı arxiv sənədlərinin qəbulunu, mühafizə və istifadəsini təmin etmək; Azərbaycan Respublikası Milli arxiv fondunun sənədlərinin komplektləşdirilməsi, uçotu və istifadəsinin vahid prinsiplərinin hazırlanmasında iştirak etmək; tabe olan dövlət

arxivlərinin və dövlət arxivinin filiallarının işlərini əlaqələndirmək və onların fəaliyyətini təmin etmək; Azərbaycan Respublikası Milli arxiv fondunun mərkəzləşdirilmiş dövlət uçotunu aparmaq, onun tərkibi və məzmunu haqqında məlumatlar hazırlamaq; Arxiv işi sahəsində beynəlxalq əlaqələr yaratmaq, bu sahədə xarici ölkə arxivlərinin iş təcrübəsini öyrənmək və yaymaq;

Milli Arxiv idarəsi öz vəzifələrini və funksiyalarını həyata keçirmək üçün aşağıdakı hüquqlara malikdir:

1. idarənin səlahiyyətlərinə aid olan məsələlərin həll edilməsi üçün mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarından, habelə idarə, təşkilat və müəssisələrdən onların arxivlərinin işi haqqında lazımi materiallar tələb etmək;
2. arxiv işi haqqında dövlət orqanlarının, idarə, təşkilat və müəssisələrin nümayəndələrinin məlumatlarını dinləmək;
3. öz səlahiyyətləri daxilində arxiv işinin təşkilinə dair mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları, idarə, təşkilat və müəssisələr üçün icrası məcburi olan normativ hüquqi aktlar qəbul etmək;
4. qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada arxivşünaslıq, sənədşünaslıq və arxeoqrafiya sahəsində ən yaxşı işlər üçün müsabiqələr elan etmək və müsabiqənin şərtlərini müəyyən etmək;

Milli Arxiv Fonduna Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin olunan və vəzifədən azad edilən rəis rəhbərlik edir. Rəis İdarəyə həvalə edilmiş vəzifələrin və funksiyaların həyata keçirilməsinə görə şəxsən məsuliyyət daşıyır. İdarənin strukturu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən müəyyən edilir. İdarənin strukturuna daxil olmayan tabeliyindəki qurumların (hüquqi şəxslərin, təşkilatların və sair) siyahısını və İdarənin işçilərinin say həddini Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti təsdiq edir.

Rəisin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin olunan və vəzifədən azad edilən bir müavini vardır. İdarənin rəisi: 1. İdarənin işini təşkil edir və ona rəhbərlik edir; 2. müəyyən edilmiş struktur, əməkhaqqı fondu və işçilərin say həddi daxilində İdarənin aparatının, yerli və digər qurumlarının strukturunu, ştat cədvəlini və ayrılmış büdcə təxsisatı daxilində onların xərclər smetasını təsdiq edir; 3. səlahiyyətləri çərçivəsində idarə aparatının və tabeliyində olan müəssisə idarə və təşkilatların fəaliyyətinə dair icrası məcburi olan əmrlər, sərəncamlar və göstərişlər verir, onların icrasına nəzarət edir; 4. idarənin səlahiyyətləri çərçivəsində dövlət sirrinə aid edilən məlumatların siyahısını müəyyən edir; 5. idarənin işçilərini qanunvericiliyə müvafiq olaraq vəzifəyə təyin edir və vəzifədən azad edir.

İdarədə İdarənin rəisi (kollegiyanın sədri), onun müavini, idarə sisteminin və dövlət arxivlərinin rəhbər işçilərindən ibarət kollegiya yaradılır. Kollegiyanın üzvlərinin sayı və şəxsi tərkibi Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilir.

Kollegiya öz iclaslarında İdarənin fəaliyyəti ilə bağlı məsələlərə baxır, arxiv işinə dair mühüm qərar, əmr, təlimat, normativ hüquqi aktlarının layihələrini və İdarənin tərtib etdiyi digər sənədləri müzakirə edir, İdarənin struktur bölmələrinin və tabeliyində olan idarə, təşkilat, və müəssisələrin rəhbərlərinin məruzələrini dinləyir.

İdarənin Kollegiya iclasları kollegiya üzvlərinin yarısından çoxu iştirak etdikdə səlahiyyətlidir.. Kollegiyanın qərarları onun üzvlərinin sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir. Kollegiyanın qərarları protokollarla rəsmiləşdirilir və bir qayda olaraq, İdarə rəisinin əmrləri ilə həyata keçirilir.

İdarə yanında Arxiv işi sahəsində mühüm problemlərə aid məsələlərə baxmaq üçün Elmi Şura, Mərkəzi Ekspert-Yoxlama Komissiyası fəaliyyət göstərir. Elmi şura və Mərkəzi Ekspert-Yoxlama Komissiyası haqqında əsasnamələr və onların şəxsi tərkibi İdarənin rəisi tərəfindən təsdiq edilir.

6. Dövlət arxivlərinin əsas iş qaydaları

Arxivin əsası Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığı yanında Mərkəzi Dövlət Arxivinin yaradılması haqqında Azərbaycan İnqilab Komitəsinin 1920-ci il 6 dekabr tarixli dekreti ilə qoyulmuşdur.

“Azərbaycan SSR Mərkəzi arxiv idarəsi haqqında Əsasnamə”yə uyğun olaraq 1930-cu il aprelin 19-da həmin arxivin tarix-inqilab şöbəsi ləğv edilmiş və onun əsasında Oktyabr inqilabı arxivi yaradılmış, 1938-ci ildən arxiv Oktyabr inqilabı və sosializm quruculuğu Mərkəzi Dövlət Arxivi adlandırılmışdır. 1992-ci ildən Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Dövlət Ən Yeni Tarix Arxivi, 1994-cü ildən isə Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi adlanır.

Arxivin ilk fondları Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin və Bakı kommunasının fəaliyyətini əks etdirən sənədlərdən ibarətdir. Burada Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin fəaliyyətini əks etdirən sənədlər lazımınca mühafizə olunur. Parlamentin stenoqrafik hesabatları (dekabr 1918 - aprel 1920) cümhuriyyət hökumətinin qanunvericilik orqanının, demokratik şəraitdə xalqın əksəriyyətinin istək və arzularını nəzərə almaqla keçirdiyi müzakirələr, qəbul etdiyi qanunlar haqqında müfəssəl məlumat verir. Azərbaycan parlamentinin yaranması, hərbi məhkəmə, müxtəlif idarələrdə

törədilən sui-istifadə hallarının istintaqı üzrə xüsusi təftiş istintaq komissiyasının yaradılması, Azərbaycan vətəndaşlığı, Bakı şəhərində dövlət universitetinin təsis edilməsi, Şuşada pulsuz xəstəxana, epidemiya ilə mübarizə və qaçqınlara tibbi yardım üçün 12 dəstənin təşkili, Azərbaycan Respublikasının Qərbi Avropada, Amerikada, Almaniyada və Sovet Rusiyasında diplomatik missiyalarının təsis edilməsi və s. xüsusilə maraqlıdır. Həmin fondlarda hökumətin daxili işlər, hərbi, dövlət nəzarəti, əmək, torpaq və dövlət əmlakı, ədliyyə, yollar, maliyyə, ticarət və sənaye nazirliklərinin sənədləri cəmləşmişdir. Bakı qubernatoru idarəsinin, Şuşa, Zəngəzur, Cavad və Cəbrayıl qəzaları müvəqqəti general-qubernatorluğunun, Bakı və Gəncə quberniyaları qəza rəisləri idarəsinin, Azərbaycan məhkəmə palatasının, Azərbaycan məhkəmə palatası prokuroru dəftərxanasının, Bakı dairə məhkəməsi prokuroru dəftər-xanasının, Bakı şəhər upravasının, Bakı polismeysterliyi idarəsinin, Gəncə torpaq və dövlət əmlak idarəsinin və s. fondları tədqiqatçılar arasında böyük maraq doğurur.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyəti ilə bağlı İstanbulda Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı M.Ə.Rəsulzadənin cümhuriyyət xarici işlər naziri M.Hacinskiyə məlumatı, Azərbaycan Respublikasının İstanbuldakı fəvqəladə nümayəndəsi və səlahiyyətli naziri Ə.Topçubaşovun diplomatik söhbətləri haqqında qeydlər, Paris Sülh Konfransında Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı Ə.Topçubaşovun konfransın sədri J.B.Klemensoya notası, Paris Sülh Konfransında Ə.Topçubaşovun Azərbaycanın müstəqilliyi, iqtisadiyyatı və etnik tərkibi haqqında memorandumlarının ABŞ prezidenti T.V.Vilsona təqdimatı, Gürcüstan Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında hərbi-müdafiə sazişi, Azərbaycan - Ermənistan konfransının iclas protokolları, Azərbaycan Respublikası ilə Ermənistan Respublikası arasında sülh sazişi və s. çox əhəmiyyətlidir.

Ermənilərin xalqımıza qarşı törətdikləri vəhşilikləri sübut edən xeyli sənəd də fondlarda saxlanılır: Bakı kommunası dövründə erməni silahlı dəstələrinin və bolşeviklərin Bakıda, Şamaxıda, Qubada və s. törətdikləri vəhşiliklər haqqında fəvqəladə təhqiqat komissiyası üzvlərinin məruzələri, şahidlərin dindirilməsi haqqında protokollar, məhv edilmiş müsəlman kəndlərinin siyahısı, erməni silahlı dəstələri tərəfindən müsəlman əhalisinin məhv edilməsi barədə İrəvan quberniyası Vedibasar rayonu müvəkkilinin cümhuriyyət hökumətinin başçısı F. Xoyskiyə ərizəsi, Ararat Respublikası ordusunun, yerli ermənilərin və daşnak quldur dəstələrinin müsəlman əhalisi üzərində zorakılığı barədə Yeni Bayazid qəzasının 26 müsəlman kəndli əhalisinin Azərbaycan hökumətinə müraciətləri, Gəncə quberniyasının Zəngəzur qəzasında mütəşəkkil erməni silahlı dəstələrinin dinc kənd əhalisinə basqınları

haqqında f6vqelad6 istintaq komissiyası 6zv6n6n m6ruz6si, Qars vilay6ti v6 İr6van quberniyasının m6s6lman 6halisi 6z6rində Erm6nistan h6kum6tinin v6h6ilikl6ri bar6d6 Qars vilay6ti m6s6lman milli 6urası m6v6kkilinin c6mhuriyy6t h6kum6tinin xarici i66l6r nazirin6 memorandumu v6 s.

Arxivin 20-ci ild6n sonrakı d6vr6 6hat6 ed6n fondlarında Azneftkomun yaradılması v6 neft s6nayesinin millil66dirilm6si haqqında dekret, 1921-1935-ci ill6rd6 Azneft sisteminin t66kilində ba6 ver6n d6yi6iklikl6ri 6ks etdir6n 6oxsaylı s6n6dl6r, o c6ml6d6n 6mr v6 t6limatlar, 6sasnam6l6r, Azneftin t6s6rr6fat hesabı il6 i66 ke6irilm6si, sah6 m66ssis6l6rinin yoxlanılması v6 direktiv orqanlarda m6zakir6si v6 s. bar6d6 6oxlu s6n6d saxlanılır. Az6rbaycan neft s6nayesinin, neftma6ıncayırma s6nayesinin, sah6nin elektrikli66dirilm6sinin v6ziyy6ti v6 inki6afı m6s6l6l6rinin ittifaq orqanlarında m6zakir6si t6hriri m6ruz6l6rd6, protokollarda, stenoqrafik hesabatlarda, planlarda 6z 6ksini tapmı6dır.

Sonrakı ill6rd6, x6susil6 II D6nya m6harib6si ill6rində Az6rbaycan neft6il6rinin misilsiz q6hr6manlıęı, yeni qazma 6sullarının t6tbiqi, d6nizd6 neft hasilatı, neftayırma v6 neft kimyası zavodlarında yeni m6hsulların buraxılması, Az6rbaycan neft6il6rinin yeni-yeni k66fl6ri, onların beyn6lxalq al6md6 tanınması, simpozium v6 konqresl6rd6 6ıxı6ları, Bakı neft6il6rinin d666menin d6f edilm6sin6 s6f6rb6r olması haqqında sah6 h6mkarlar ittifaqlarının arayı6ları, neft s6nayesi i66inin m6harib6 d6vr6n6n t6l6bl6rin6 uyęun olaraq yenid6n qurulması, h6rbi t6yyar6l6rin, tankların buraxılması 666n v6sait toplanması bar6d6 Azneftkombinat r6isinin 6mri, 1941-ci il tap6ırıqlarının yerin6 yetirilm6si haqqında arayı6, L.6midt (S6tt6rxan) adına zavodun yeni, m6r6kk6b neft avadanlıęı buraxılmasını m6nimseme6si, hospitallara hamilik, c6bh6 il6 dig6r 6laq6l6r v6 s. bar6d6 maraqlı s6n6dl6r arxivd6 qorunub saxlanmaqdadır.

Respublika k6nd t6s6rr6fatı, sovxozlar, t6dar6k, me66 t6s6rr6fatı xalq komissarlıqlarının (nazirlikl6rin), su t6s6rr6fatı idar6sinin, q6za Sovetl6ri icraiyy6 komit6l6rinin torpaq 66b6l6rinin, pambıq6ılıq ittifaqları trestl6rinin, k6nd t6s6rr6fatı kollektivl6ri ittifaqının, rayon ittifaqlarının, kredit v6 k6nd t6s6rr6fatı kooperasiyası c6miyy6tl6rinin fondlarındakı s6n6dl6r Az6rbaycanda k6nd t6s6rr6fatının inki6af tarixini 6ks etdirir. Yollar v6 rabit6 xalq komissarlıqlarının, habel6 Az6rbaycan D6mir yolu İdar6sinin, X6z6r G6mi6ilik İdar6sinin v6 Hava donanmasının fondlarında respublikada n6qliyyat v6 rabit6nin inki6afı m6s6l6l6rin6 dair m6xt6lif m6lumatlar vardır.

Ke66n 6srin 20-ci ill6rində Az6rbaycanda s6nayenin millil66dirilm6si, b6rpası v6 inki6afında m66yy6n rolu olmu6 Ali Xalq T6s6rr6fatı 6urasının (AXT6) fondu (1920, 2 may – 1932, 29 mart) h6kum6tin iqtisadi siyas6tini, onun idar6 olunmasını 6z6nd6 6ks

etdirən sənədlərlə zəngindir. 20-ci illərin axırlarında respublika sənayesinin xeyli hissəsi Şuraya tabe olan trestlər vasitəsilə idarə olunduğundan onların sənədləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir: buraya “Azərsənayekombinat”, “Azəruntrest”, “Azərdövləttextikinti”, “Azərmetalsənaye”, “Azərpaltar”, “Azərdövlətmeşə”, “Azərbalıq”, “Azərtoxuculuq”, “Azərtütün”, “Azəripek”, “Biyar”, “Sement”, trestlərinin və səhmdar cəmiyyətlərin sənədləri daxildir.

Arxivdə xeyli miqdarda şəxsi mənşəli fondlar da vardır. Bunlar Sovet İttifaqı qəhrəmanları M.Bağirovun, A.Vəzirovun, H.Hüseynovun, A.Quliyevin, M.Quliyevin, S.Kazımovun, X.Məmmədovun, Ə.Piriyevin; əmək qəhrəmanları Q.Əmirovun, F.Ağayevin, İ.Hüseynovun, U.Cavadovun, S.Qaziyevanın, S.Nağıyevin, A.Novruzovun, Azərbaycanın ilk təyyarəçi qadınları L.Məmmədbəyovanın, S.Nuriyevanın, Z.Seyidməmmədovanın və başqalarının şəxsi fondlarıdır.

Dövlət Arxivində Azərbaycan tarixini öyrənmək üçün mənbə olan çox qiymətli sənədlər cəmlənmişdir. Azərbaycan Dövlət Arxivi hal-hazırda yeni, müasir qiymətli sənədlərin komplektləşdirilməsi işini səylə davam etdirir və müstəqil Azərbaycan Respublikasının tarixinə aid sənədlərlə daha da zənginləşir.

Dövlət arxivləri arxivlərin Əsas iş qaydalarını, sahə və ya müstəqil normativ-metodik işləmələri əldə rəhbər tutaraq, sənədlərin mühafizəsi, uçotu, onlara elmi-məlumat aparatının yaradılması, onların istifadəsi və komplektləşdirilməsi üzrə kompleks işlər aparırlar. Konkret dövlət arxivinin fəaliyyəti onun Əsasnaməsi əsasında həyata keçirilir. Arxiv işçilərinin funksiyaları “Arxiv işi sahəsinə aid xidməti vəzifələr haqqında” təlimata uyğun olaraq qaydaya salınır. Təşkilati-texniki şərtlər xidməti otaqlarda iş yerlərinin səmərəli təşkilini, işçilərin səmərəli əmək və istirahət rejiminə və müəyyən edilmiş sanitariya normalarına riayət olunmasını nəzərdə tutur. Arxiv işçilərinin əmək və istirahət rejimi bütün vacib işlərin nizamlanması və onlardan daha çətin olanların günün birinci yarısında yerinə yetirilməsi nəzərə alınmaqla daxili intizam qaydalarına uyğun olaraq müəyyən edilir.

7. İdarə, təşkilat və müəssisə arxivlərinin iş qaydaları

Dövlət və bələdiyyə orqanlarında, idarə, təşkilat və müəssisələrdə arxiv işinin təşkilinə dair Təlimat “Milli arxiv fondu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun, həmin Qanunun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1999-cu il 27 iyul tarixli 168 nömrəli Fərmanının icrasını təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası

Nazirlər Kabinetinin 2000-ci il 06 mart tarixli 32 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş normativ hüquqi aktların, “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun (30 sentyabr 2015-ci il №1308-IVQ), “Dövlət orqanlarında, dövlət mülkiyyətində olan və paylarının (səhmlərinin) nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslərdə və büdcə təşkilatlarında kargüzarlığın aparılmasına dair Təlimat”ın (27 sentyabr 2003-cü il tarixli 935 №-li Fərman), “Dövlət və bələdiyyə orqanlarında, dövlət və bələdiyyə mülkiyyətində olan və ya paylarının (səhmlərinin) nəzarət zərfi dövlətə və bələdiyyəyə məxsus olan hüquqi şəxslərdə və büdcə təşkilatlarında vətəndaşların müraciətləri ilə bağlı kargüzarlığın aparılması Qaydası”nın (23 iyun 2016-cı il tarixli 950 №-li Fərman) və “Elektron sənədlərin mübadiləsi Qaydası”nın (Nazirlər Kabinetinin 2006-cı il 28 yanvar tarixli 27 №-li Qərarı) tələblərinə uyğun olaraq “Azərbaycan Respublikasının Milli Arxiv İdarəsi haqqında” Əsasnamənin 9.3-cü bəndini rəhbər tutaraq hazırlanmışdır. Təlimat dövlət və bələdiyyə orqanlarında, idarə, müəssisə və təşkilatlarda (bundan sonra-idarə) arxiv işinin təşkili, arxiv fondu sənədlərinin (dövlət sirri təşkil edən məxfi sənədlər istisna olmaqla) mühafizəsi, komplektləşdirilməsi, uçotu, istifadəsi və dövlət mühafizəsinə təhvil verilməsi qaydalarını müəyyən edir.

İdarə arxivi anlayışı və onun növləri: Milli arxiv fondunun tərkibinə daxil olan arxiv sənədləri daimi mühafizə məqsədi ilə dövlət arxivlərinə təhvil verilənə qədər dövlət və bələdiyyə orqanlarında, idarə, təşkilat və müəssisələrdə yaradılan idarə arxivlərində müvəqqəti mühafizə olunur. İdarə arxivi dedikdə bir idarənin, yaxud onun tərkibində olan təşkilatlar qrupunun fəaliyyəti nəticəsində yaranan arxiv sənədlərinin məcmusu olmaqla, sənədlərin mühafizəsini, komplektləşdirilməsini, uçotunu və istifadəsini həyata keçirən struktur bölmə başa düşülür. İdarə arxivi sənədlərin həcmindən asılı olaraq müstəqil struktur bölmə kimi və yaxud idarənin kargüzarlıq xidmətinin tərkibində sənədlərin komplektləşdirilməsi, mühafizəsi, uçotu və istifadəsini həyata keçirən qurum kimi təşkil edilir. İdarənin struktur bölməsi olaraq, arxiv mühafizəxana otaqları, lazımi inventar və avadanlıqlar, o cümlədən zəruri sayda işçi personalı ilə təmin edilir. Arxiv idarənin səlahiyyət və funksiyalarına, sənədlərin tərkibinə müvafiq olaraq aşağıdakı struktura uyğun təşkil edilə bilər: 1. tabeliyində geniş təşkilatlar şəbəkəsi olan dövlət orqanlarının, idarələrin, səhmdar cəmiyyətlərin, şirkətlərin və onların tabeliyində olan təşkilatların sənədlərinin saxlanması üçün - mərkəzi arxiv ; 2. yerləşdiyi ərazidən asılı olmayaraq vahid idarəetmə sistemində aid olub konkret bir sahə üzrə fəaliyyət göstərən dövlət orqanlarının və onların tabeliyində olan qurumların sənədlərinin saxlanması üçün- sahə

arxivi;.3. eyni növ fəaliyyətlə məşğul olub tabelik sisteminə görə bir-biri ilə əlaqəli olan iki və daha artıq idarənin sənədlərinin saxlanması üçün-birləşmiş arxiv;

4. bir idarənin struktur bölmələrinin və hüquqi varislik qaydasında ardıcıl olaraq bir-birini əvəz etmiş idarələrin sənədlərinin saxlanması üçün-idarə arxivi.

İdarə sənəd daşıyıcılarının növlərinə müvafiq olaraq elmi-texniki, kino, foto, fonu, video və elektron sənədlərinin saxlanması üçün arxivlər yarada bilər. Dövlət arxivinin komplektləşdirmə mənbəyi olan idarədə yaradılan arxivin vəzifə və funksiyaları həmin idarənin rəhbəri tərəfindən təsdiq edilmiş və müvafiq dövlət arxivi ilə razılaşdırılmış əsasnamə ilə tənzimlənir. Arxivin əsasnaməsinə onun vəzifə və funksiyaları, hüquqları, işin təşkili qaydaları, qəbul edilən sənədlərin tərkibi və digər məsələləri ehtiva edən müddəalar daxil edilir. Azərbaycan Respublikasının dövlət arxiv xidməti təşkilatları öz səlahiyyətləri çərçivəsində komplektləşdirmə mənbələri olan idarələrdə yaradılan arxivlərdə Milli arxiv fondu sənədlərinin formalaşdırılması, uçotu və mühafizəsi işinin müvafiq sahə üzrə qanunvericilik aktlarının tələblərinə uyğun təşkilinə elmi-metodiki rəhbərlik və nəzarət edir. Dövlət arxiv xidməti təşkilatları idarə arxivlərinə elmi-metodiki rəhbərliyi və nəzarəti idarələrdə yaranan Milli arxiv fondu sənədlərinin seçilməsi, dövlət mühafizəsinə təhvil verilməsi, şəxsi heyət üzrə sənədlərin qaydaya salınması, onların mühafizəsi, ekspert komissiyaların işinin qarşılıqlı əlaqədə təşkili, MAF-a məxsus sənədlərin dövlət uçotunun aparılması, idarə arxivinin pasportunun tərtib edilməsi, arxiv işçilərinin ixtisaslarının artırılması və digər istiqamətlər üzrə həyata keçirir.

8. Arxiv informasiya mənbəyi kimi

Arxiv özlüyündə arxiv fondlarının kolleksiyalarının sənədlərinin eləcə də onlara yaradılan və istifadə edilən soraq vasitələrinin məcmusundan ibarət informasiya sistemidir. Arxiv informasiya proseslərinin subyekt kimi sənəd informasiyasının toplanması işlənməsi artırılması saxlanması axtarılıb tapılması və yayılmasında iştirak edir arxiv sənədləri və informasiya –soraq sistemi mülkiyyət hüququnun müəlliflik və yardımçı hüquqların obyektinə olub istifadə dərəcələrinə görə fərqlənir Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi və digər aktlarına uyğun olaraq qorunur.

Arxivin informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunması

Arxiv informasiya təhlükəsizliyi dedikdə orada saxlanılan sənədlərin və sənəd informasiyasının onun formalaşdırılması yenidən təşkili yayılması istifadəsi işlədilməsi

sisteminin həmçinin mühafizəxanaların və arxiv binalarının qorunmasının vəziyyəti nəzərdə tutulur.

Arxivin informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunmasının əsas istiqamətləri aşağıdakılardır

- Sənədlərin zədələnmədən itməkdən yaxud oğurlanmaqdan qorunması
- Mülkiyyət və müəlliflik hüququnun obyektini olan arxivin informasiya resurslarının qeyri-qanuni müdaxilənin qarşısının alınması
- Sənədlərin surətinin icazəsiz çıxarılmasına sənəd informasiyasının kənara çıxmasına həmçinin onun təhrif olunmasına saxtalaşdırılmasına məhv edilməsinə təcrid edilməsinə görünüşünün dəyişdirilməsinə yol verilməməsi
- Şəxsi həyatın toxunulmazlığı barədə vətəndaşların konstitusiyaya hüquqlarının müdafiəsi şəxsi və ailə sirlərinin qorunması
- Dövlət sirri təşkil edən məxfi informasiya hesab olunan məlumatların qorunması
- Sənədlərin və sənəd informasiyasının vaxtında məxfilikdən çıxarılması
- Sənəd sahibinin (mülkiyyətçinin) sənədlərini daimi müvəqqəti və ya depozitar mühafizəyə verərkən müəyyən edilmiş tələblərə əməl olunması
- Arxiv binasının və mühafizəxanaların qorunması

Arxiv informasiya əhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə:

1. Informasiya təhlükəsizliyi üçün təhlükəni proqnozladırır aşkar edir və qiymətləndirir.
2. Informasiya təhlükəsizliyi üçün lazım olan və kifayət edən tədbirlər planını aşkarlayır
3. Dövlət hakimiyyət orqanlarının elmi və ictimai təşkilatların iştirakı ilə və onlarla əlaqələndirməklə həmin planları həyata keçirir.
4. Sənədlərdən istifadə üçün müəyyən olunmuş braxılış qaydalarına riayət edir.
5. Lazım gəldikdə istifadəsi məhdudlaşdırılmış sənəd informasiyasının qorunması üzrə struktur bölməsi yaradır.
6. Kargüzarlıq haqqında təlimata və iş nomenklaturasına uyğun olaraq arxivdə kargüzarlığın aparılmasına əməl edir.

Arxiv özünün informasiya təhlükəsizliyinə qorxu və onun pozulması faktları haqqında arxiv işinin idarəçiliyi üzrə yuxarı orqanın saxladığı sənədlərin qeyri-dövlət hissəsinin mülkiyyətçilərini müəlliflik hüquq sahiblərini xəbərdar etməlidir.

9. Arxivdə sənədlərin təşkili və komplektləşdirilmə işi

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 iyul 1999-cu il Milli arxiv fondu haqqında fərmanına əsasən Nazirlər Kabineti 6 mart 2000-ci ildə Arxivdə sənədlərin komplektləşdirilməsi haqqında qərar imzalamışdır.

Milli arxiv fondunun komplektləşdirilməsi dedikdə onun müntəzəm surətdə ictimai-siyasi iqtisadi elmi sosial-mədəni və ya tarixi əhəmiyyətli olan sənədlərlə tamamlanması nəzərdə tutulur. Milli arxiv fondunun komplektləşdirilməsinin elmi əsaslarını sənədlərin təsnifat prinsiplərinin onların komplektləşdirmə mənbələrinin və ekspertizasının kriteriya və prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi təşkil edir.

Milli arxiv fondunun komplektləşdirilməsinə rəhbərlik və nəzarət bilavasitə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti Baş Arxiv İdarəsi tərəfindən həyata keçirilir.

Milli arxiv fondunun komplektləşdirilməsi işinə aşağıdakı proseslər daxildir: mənbələrin müəyyən edilməsi, daimi mühafizə ediləcək sənədlərin tərkibinin öyrənilməsi, sənədlərin daimi mühafizə üçün dövlət və qeyri-dövlət arxivləri arasında bölüşdürülməsi.

Milli arxiv fondunun komplektləşdirilməsi mənbələri ictimai-siyasi, iqtisadi, elmi, sosial-mədəni yaxud tarixi əhəmiyyəti olan sənədlərin yarandığı dövlət və qeyri-dövlət idarə, təşkilat müəssisələri və ayrı-ayrı şəxslərdir. Komplektləşdirmə mənbələri müəyyənləşdirilərkən aşağıdakı əsas meyarlar nəzərə alınmalıdır. a) sənədlərin ali hakimiyyət və idarəçilik sistemində yeri və əhəmiyyəti, b) idarənin fəaliyyətinin yuxarı idarə orqanları sənədlərində əks olunması dərəcəsi, c) sənədlərin dövlət və qeyri-dövlət arxivlərinin profilinə uyğunluğu.

Komplektləşdirmə mənbələrinin siyahıları dövlət arxivləri tərəfindən hazırlanır və Baş Arxiv İdarəsi tərəfindən baxılaraq təsdiq olunur. Milli arxiv fondunun sənədləri bir dövlət arxivindən digər dövlət arxivinə yalnız Baş Arxiv İdarəsinin razılığı ilə verilə bilər.

Muzeylərin və kitabxanaların, dini, icmaların və ictimai təşkilatların arxivlərinin Milli arxiv fondunun dövlətə məxsus hissəsinin sənədləri ilə komplektləşdirilməsi qadağandır. İdarə, təşkilat və müəssisələrin fəaliyyəti nəticəsində yaranan Milli arxiv fondu haqqında Qanunun 10-cu addəsində göstərilən müddətlər başa çatdıqdan sonra dövlət arxivlərinə təhvil verilir.

Azərbaycan Respublikasının prokurorluq orqanlarının habelə dövlət təhlükəsizliyi xarici kəşfiyat xidməti sərhəd xidməti ədliyyə miqrasiya fəvqəladə hallar daxili işlər və müdafiə sahəsində fəaliyyət göstərən dövlət orqanlarının habelə geodeziya və xəritəçəkmə ekologiya və təbii sərvətlər, standartlaşma və metrologiya dövlət orqanlarının və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının arxiv sənədləri Milli arxiv fonduna daxil olmaqla həmin təşkilatların özündə daimi mühafizə olunur.

Milli arxiv fondunun dövlətə məxsus hissəsi şəxsi mənşəli sənədlərlə bağışlama və ya vəsiyyətlə təmənnasız yaxud satınalma yolu ilə habelə sənədin sahibinin olmaması yaxud baxımsız qalmasını təsdiq edən məhkəmə və ya notarial orqanların qərarları əsasında əldə olunan sənədlərlə komplektləşdirilə bilər.

10. Uçot haqqında anlayış

Sənədli materialların istifadəsi və mühafizəsinin təminində onların uçotunun aparılması mühüm rol oynayır. "Sənədli materialların uçotu" dedikdə, onların miqdarı, tərkibi, vəziyyəti, mühafizə sistemi, bu sistemin uçot sənədləri ilə möhkəmləndirilməsi başa düşülür. Uçot sənədli materialların mühafizəsinin düzgün və etibarlı təşkilini nəzərdə tutur. Eyni zamanda bu, həm də sənədli materialların həm miqdar, həm də keyfiyyət tərkibi haqqında dolğun məlumat vermək imkanına malik olan xüsusi bir sənəddir. Dövlət Arxiv Fonduna daxil olan məzmun, əsliliyi, istehsal üsulundan asılı olmayaraq bütün sənədlər uçota alınır. Dövlət Arxiv Fondunda: dövlət arxivləri, arxiv müəssisələri, muzey və kitabxanaların əlyazmalar şöbələrində mühafizə olunan bütün sənədlər üçün uçot nəzərdə tutulur və aparılır.

Uçot sisteminin prinsiplial əsasını uçot və mühafizənin vəhdəti təşkil edir. Belə ki, arxiv fondu materiallarının mühafizəsinin bütün sistemini əhatə edən uçot materialların ciddi mühafizə sisteminə uyğun şəkildə qurulur. Dövlət Arxiv Fondu materiallarının mühafizə sistemi vahid və mərkəzi sistem şəklində olur.

Dövlət Arxiv Fondu - materialların hələ kargüzarlıq prosesində qruplaşdırılmasından başlayaraq onların arxiv mühafizəsində tamamlanmasını həyata keçirən komplekslər cərgəsindən yaradılır. Bu cür komplekslərə: mühafizə vahidi, bütün rəngarənglikləri də daxil olmaqla arxiv fondu, bütünlükdə arxiv materialları kompleksləri aiddir.

Müəssisənin və ya şəxsi adamın fəaliyyəti prosesində yaradılan sənədlər, bir qayda olaraq müstəqil mühafizə obyektı olmayıb, ilkin komplekslərə-mühafizə vahidləri tərkibinə daxildirlər. Buna görə də, mühafizə vahidlərinin tərkibinin uçotu bütün qeydiyyatın əsasını təşkil etməklə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hər bir mühafizə xüsusi olaraq "qeydiyyat aparatı" ilə-başlıq, vərəqələrin sayı, bəzi hallarda isə, daxili siyahı ilə müşayiət olunur.

Başlıq, sərəlvhə müəssisədə mühafizə vahidi yaradılarkən tərtib edilir və tərkibinə daxil olan sənədlərin çox qısa təsvirini verir. Məsələn, “Həmkarlar komitəsi iclasının protokolları”, “Kafedra iclasının protokolları” və s. İşlər (və ya mühafizə vahidləri) sona yetdikdən sonra vərəqələr nömrələnir, bunların sayı öz əksini təsdiqedic qeyddə tapır. Məsələn, 93 №-li mühafizə vahidinin 1 sayılı siyahı, 375-ci fondada 124 sayda vərəqə nömrələnib.- 20.VI.1986. Məsul şəxs. Mühafizəçi. (İmza)

Vərəqələrin nömrələnməsi və təsdiqedic qeyd sənədlərin mühafizə vahidində tərkibini və yerləşdirilməsini möhkəmləndirir, başlıq, sərəlvhə isə, onun tərkib və həcmi haqqında ümumiləşdirici məlumat verir. Əgər mühafizə vahidinə məxsusi dəyərli sənədlər daxil edilirsə, bu zaman uçot daxili siyahı ilə həyata keçirilir. Daxili siyahı hər bir sənədin sıra nömrəsi, başlığı və vərəqələrin nömrələri göstərilməklə mühafizə vahidinə daxil sənədləri əhatə edir.

Sənədli materiallar siyahısı - ilkin qeydiyyat sənədi kimi ;

Sənədli materialların uçotu nəzərdə tutulan obyektlərin hesablanması- onların nömrələnməsi, qeydə salınmasından başlayır. Materiallar üzrə tərtib olunmuş mühafizə vahidləri siyahıları uçot göstəricilərinin ilkin mənbəyi olmaqla “ilkin uçot sənədi” adını daşıyır. İlk uçot sənədlərinin növləri müxtəlif növ ola bilər: nomenklatura, siyahı, reyestr, inventar kitabı və s.

Müəssisə materiallarının qeydiyyatının ilk mərhələsində nomenklatur ilkin uçot sənədi rolunu oynayır. Materialların arxiv mühafizəsinə təqdimi zamanı onların sistemləşdirilməsi və təsviri dəqiqləşdirilir və nomenklatura siyahılarıyla əvəz olunur. Siyahılar materialların fondlar üzrə daimi mühafizəsinin ilkin uçot sənədləri hesab edilir. Siyahı dedikdə, bir arxiv fondunun (birləşmiş fond, kolleksiya) və ya onun bir hissəsinin mühafizə üçün yerləşdikləri ardıcılıqla tərtib olunmuş mühafizə vahidlərinin siyahısı nəzərdə tutulur.

Siyahının təsvir dərəcəsi (daha doğrusu, bir təsvir obyektinə aid olan bütün göstəricilər: nömrə, məzmun və s. xarakteristikası) mühafizə vahidini əhatə edir. Siyahı hər bir mühafizə vahidinin fond tərkibindəki yerini müəyyən edən nömrəsini əks etdirir. Mühafizə vahidlərinin nömrələri fondada vahidlərin yoxlanılması üçün əsas hesab edilir.

Siyahı nümunəsi

Mühafizə vahidininin Nəsi	Kargüzarlıq №-si	Mühafizə vahidinin başlığı	Son tarixlər	Vərəqələrin sayı
241	2	Aylıq sənədlər	3 fevral 1978	132
242	4	Protokollar	19 mart 1978	53

Hər bir siyahı cildi yekun qeyd ilə müşayiət olunur. Burada siyahı üzrə mühafizə vahidinin ilk və son tarixləri göstərilir, onların yekun sayı qeyd edilir. Materialların bir qisminin siyahıdan çıxarıldığı hallarda yeni qeydlərin aparılması lazım gəlir. Fondun nömrəsi, siyahı və mühafizə vahidi (onun şifrəsi) axtarış göstəriciləri qismində çıxış edir ki, sənədli materialların istifadəsi zamanı bunlardan iqtibas kimi istifadə edilir.

Siyahı, təkcə sənədli materialların təsnifat sistemini möhkəmləndirmir, həmçinin onların tərkib və məzmununu da əks etdirir. Beləliklə, siyahı eyni zamanda məzmunundakı sənədli materiallara görə qeydiyyat və məlumat sənədi kimi çıxış edir.

Arxiv fondunun uçotu; Düzgün tərtib olunmuş siyahılar fond materiallarının bütün uçot göstəricilərini özündə əks etdirməsinə baxmayaraq bunlar ümumi uçot sənədi qismində çıxış edə bilmirlər. Siyahılar həcmcə çox böyükdür, burada qeyd məlumatları bir yerdə toplanmır. Fondada təsvir olunmamış materiallar da ola bilər. Bu isə, bütövlükdə fond üzrə ümumiləşdirici qeyd göstəriciləri üçün sənədin tərtibini zəruri edir. *Fond vəraqi* belə sənədlərdəndir.

Fond vəraqi- fond üzrə fondun nömrəsi, adı, mühafizə olunduğu məkanı (arxiv), həcmi, tərkibi, son tarixləri kimi başlıca uçot göstəricilərini yığcam halda özündə əks etdirən qeydiyyat sənədidir. Bu sənəd arxiv mühafizəsində olan hər bir fond, birləşmiş fond və kolleksiya üçün tərtib olunmuş sənəddir. Müxtəlif tipli arxivlər üçün (yəni müəssisə arxivi, müvəqqəti və daimi fondu olan arxivlər) fond vəraqəsinin forması da müxtəlifdir, lakin bu fərq bir o qədər də önəm kəsb etmir. Bütün hallarda bu vəraqələrdə fond haqqında ümumi məlumatı əks etdirən informasiyadan (nömrə, başlıq və s.) ibarət bölmə və materialların tərkib və miqyasını əks etdirən bölmə tərtib edilir.

Müəssisə arxivləri üçün fond vəraqinin birinci bölməsinin forması fondun adı, son tarixləri və nömrəsindən ibarətdir. Dəyişkən tərkibə malik olan arxivlərdə topoqrafik qeydlər də (№ , stellaj, ş kaf və rəflər) aparılır. Bütün arxivlər üçün fond vəraqinin tərtibi metodikası eyni cürdür.

Bir müəssisənin materiallarından ibarət olan fondun adı elə həmin müəssisənin adı ilə də adlandırılır. Fondun vəraqində müəssisənin rəsmi adı bütöv şəkildə göstərilir. Şəxsi fondlar üçün isə, fondyaradıcını səciyyələndirən başlıca göstəricilər: adı, soyadı, əsas fəaliyyət sahəsi (vəzifəsi, peşəsi, ictimai vəziyyəti) doğum və ölüm tarixi qeydə alınır. Birləşmiş fondların adı isə, həmin fondların tərkibindən asılı olaraq adlandırılır. Əgər fond bir-neçə müxtəlif müəssisənin materiallarından yaradılıbsa, bu zaman onların birləşməsi prinsipindən asılı olmayaraq hər biri öz adı ilə adlandırılır.

Fond vərəqinin əsas bölməsini fondun tərkibi, strukturu, həcmi haqqında məlumatlar təşkil edir. Bu məlumatlar fond qeydə alınarkən ortalığa çıxarılır və baş vermiş dəyişikliklər: materialların daxil olması və çıxarılması, siyahıların təkmilləşdirilməsi əsasında qeydə alınır. Fond vərəqində qeydlər xronoloji qaydada yerinə yetirilir. İlk qeydlər fond üzrə mövcud olan siyahıları (nomenklatura), ikinci qeydlər isə yalnız dəyişikliklər edilmişləri qeydə alır. Siyahıların nömrələnməsi bunların fond vərəqinə köçürülməsinə əsasən aparılır. Daimi və müvəqqəti mühafizə materialların siyahısı, həmçinin nomenklatura ayrı-ayrılıqda nömrələnir. Bundan çıxış edərək müvəqqəti mühafizə olunan siyahı nömrələrinə “m” hərfi əlavə edilir.

Sənədli materialların uçotu forması kimi fond vərəqi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Fond vərəqələri üzrə mühafizə vahidlərinin say qeydiyyatı, materialların daxil olma və çıxması qeydiyyatı, fond siyahılarının qeydiyyatı aparılır. Bunlar yığcam şəkildə materialların mənsubiyyəti, tərkibi və məzmunu haqqında məlumat verir.

11. Sənədlərin dəyərinin ekspertizası

“Sənədlərin dəyər ekspertizası” adı altında sənədlərin mühafizəsi müddətlərinin müəyyən edilməsi və dövlət mühafizəsinə seçimi məqsədilə onların dəyər meyarları əsasında öyrənilməsi başa düşülür. Ekspertizanın vəzifəsi dövlət, elm, cəmiyyət, həmçinin ayrı-ayrı vətəndaşları zəruri hesab edilən informasiya ilə daha əhatəli şəkildə təmin edə bilən sənədlərin müəyyən edilməsindən ibarətdir. Sənədlərin mühafizə müddətləri, məhz ekspertiza vasitəsilə müəyyən olunur. Ekspertizanın keçirilməsi zamanı hər şeydən əvvəl, elmi əhəmiyyət kəsb edən sənədlərin üzə çıxarılması və seçiminə diqqət yetirilir. Arxiv materiallarının taleyinin müəyyənləşdirilməsi çox vacib və məsuliyyətli bir iş olduğundan ekspertiza işinə arxivlərdəki yalnız yüksək ixtisaslı mütəxəssislər cəlb olunur. Hansı sənədlərin daha çox dəyərli informasiya daşdığını müəyyən etmək və belələrinin seçilərək dövlət arxivlərinə ötürülməsi- ekspertizanın ilkin və əsas vəzifəsidir. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsi məqsədilə ayrıca götürülmüş müəssisə ilə yanaşı, müəyyən təşkilat və müəssisələrinin sənədlər kompleksi dərindən öyrənilir. Sənədli fondların öyrənilməsi sənədlərin təxminən iki əsas qrupunu: elmi dəyəri olan və arayış dəyəri olan sənədlərin üzə çıxarılmasına imkan yaradır. Lakin ekspertizanın işi bununla bitmir. Bütün müəssisələrdə elmi dəyərə malik olan sənədlər müqayisəli təhlil olunur, bir-biri ilə tutuşdurulur, nəticədə dövlət arxivlərinə seçim həyata keçirilir.

Ekspertizanın ikinci vəzifəsi sənədlərin mühafizə müddətinin müəyyən edilməsindən ibarətdir. Bu vəzifənin reallaşdırılması elə də asan deyil. Bu vəzifə sənədlərin arayış

mahiyyətinin öyrənilməsi və bunların uzunmüddətli, müvəqqəti və qısamüddətli mühafizə qruplarına paylaşdırılması ilə həyata keçirilir.

Ekspertizanın üçüncü vəzifəsinə sənədlərin mühafizə dərəcəsinin dəqiqləşdirilməsi və sənədlərin qismən itirilməsi zamanı çatışmayan materialların tamamlanması yolu ilə arxiv fondlarının tərkibinin tamlığının təmini təşkil edir. Ekspertiza müvafiq kateqoriyalı sənədlərin arxiv fondunda mövcud olmadığı halları da müəyyən edir. Bir arxivdən digərinə köçürülməsi zamanı da sənədlərin ekspertizası keçirilir. Belə hallarda daxil olan materialların əhəmiyyəti və müvafiq arxivə uyğunluğu müəyyən edilir. Sənədlər alınan zaman da ekspertiza keçirilir. Bunlara qiymət qoyulması məqsədilə hərtərəfli şəkildə öyrənilir.

Mətnli sənədlərin ekspertizasında daha geniş şəkildə tətbiq olunan əsas dəyər meyarlarına: sənədlərin məzmununun və fondyaradıcısının (sənədi yaradan şəxs, müəssisə və s.) əhəmiyyəti, sənədlərdəki informasiyaların təkrarlığı, bunların təşəkkülü vaxtı, yeri və s. aiddir. Ekspertizada avtoqrafilik, sənədin hüquqi gücü, sənədin zahiri xüsusiyyətləri (bədi xüsusiyyətləri, yazılma materialı və s.), paleoqrafik və dil xüsusiyyətləri, sənədlərin fiziki vəziyyəti kimi dəyər meyarları da mühüm yer tutur. Ekspertiza zamanı sadalanan bu dəyər meyarları eyni cür tətbiq olunmur. Bunlardan bir neçəsi sənədlərin xarakteri, yaranma tarixi və məkanı, istehsal üsulu və digər spesifik xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq həmişə tətbiq edilir. Bunların sırasına sənədin məzmununun və onu yaradanın (şəxs və ya müəssisə) əhəmiyyəti, meyarı daxildir. Bu meyarlar ekspertiza olunan bütün sənədlərə şamil edilərək sənədin dəyərinin müəyyən edilməsində əhəmiyyətli sayılır. Paleoqrafik, dil və ya sənədlərin bədi xüsusiyyətləri nisbətən az tətbiq olunan meyarlar sırasına daxildir.

Sənədlərin məzmunu. Sənədlərin ekspertizası bunların məzmununun dərinədən və hərtərəfli şəkildə öyrənilməsini tələb edir. Məzmun- sənəddə konkret hadisə, əşya, insanlar və s. haqqında qeydə alınmış məlumatların məcmusundan ibarətdir. Məzmunun dəyəri hadisənin əhəmiyyəti, onun hərtərəfli işıqlandırılması, məlum hadisə, insan, faktlar haqqındakı informasiyanın yeniliyi, unikalığından asılıdır.

Məzmun dəyəri meyarına əsaslanaraq istənilən müəssisənin sənədli materiallarını bir neçə qrupa bölmək olar. Qruplarını birini müəssisənin məqsəd təyinatını müəyyənləşdirən və onun: istehsalat, elmi, tədris və digər fəaliyyətlərinə hərtərəfli şəkildə təzahür etdirən sənədli materiallar təşkil edir. Bu qrupdan olan sənədli materiallara rəhbərlik, maliyyə, tabelikdə olan müəssisələrin fəaliyyətinə nəzarət kimi məsələləri əks etdirən materiallar daxil edilir. Müəssisə fondunda bu qəbildən olan materiallar əsas hesab edilir. Bunlar daimi olaraq mühafizə edilir.

Sənədli materialların ikinci qrupu köməkçi xarakter kəsb edir. Bunlar müəssisənin gündəlik operativ fəaliyyətini təzahür etdirir. Bu qrupun əsas hissəsini operativ sənədlər və istehsalat məsələləri üzrə mühasibat hesabatları və elə də böyük dəyərə malik olmayan materiallar aid edilir. Köməkçi və arayış əhəmiyyətli sənədli materiallar müəssisə arxivlərində müvəqqəti olaraq mühafizə olunur.

Müəssisə materialları arasında şəxsi tərkibli sənədlər mühüm yer tutur. Bunlar orta hesabla bir nəslin mövcud olma dövrünə müvafiq olaraq vətəndaşların şəxsi tələblərinin ödənilməsi üçün zəruri hesab edilir. Bu sənədlər sırasında əsas sənədlərlə (şəxsi tərkib üzrə əmrlər, şəxsi işlər) yanaşı, köməkçi sənədlər də (əmək haqqı üzrə sənədlər) mövcuddur. Bu sənədlərin dəyəri şəxsiyyətin xidməti, ictimai və digər sahələrdəki vəziyyəti haqqındakı faktlarla izah edilir. Bu sənədlərin əsas kütləsi arayış xarakterlidir. Bu qrupdan olan sənədli materiallar müəssisə arxivlərində mühafizəsi onlardan istifadə müddətlərinə görə müəyyən olunur. Müddət sona yetdikdən sonra bunlar ekspertiza olunurlar. Elmi əhəmiyyət kəsb edən materiallar daimi mühafizə üçün dövlət arxivlərinə göndərilir, digərləri isə, məhv edilir.

Müasir müəssisə sənədlərinin informasiya əhəmiyyəti bunların üç qrup cərgəsinə bölünməsinə imkan yaradır. Müəssisənin bütövlükdə, struktur bölmələri ilə əsas fəaliyyətini informasiyalarla əks etdirən sənədlər daha çox dəyərə malikdir. Müəssisə fondundakı bu qəbildən olan sənədlərin əsas sənədlər kimi adlandırılması məqbul hesab edilir. Çünki bunlar müəssisənin bütün fəaliyyət istiqamətlərini özündə əks etdirmiş olur. Məhz elə buna görə də, həmin sənədlərdəki informasiya müəyyən mənada elmi maraq doğurur.

Müəssisələrin qruplara bölünməsi istiqamətverici əhəmiyyət kəsb edir. Müəssisələrin siyahıları heç vaxt stabil, dayanıqlı ola bilməz. Vaxtaşırı bunlara yenidən baxılmalı, dəyişiklikləri qeydə alınmalıdır.

12. Sənədlərin mühafizəsi

Milli arxiv fondu sənədlərinin mühafizəsini təmin etmək üçün aşağıdakı tədbirlər kompleksini həyata keçirilməlidir.

1. Sənədlərin mühafizəsi üçün optimal şərait yaratmaq
2. Sənədləri mühafizəxanalarda yerləşdirmək və onlar üçün topoqrafik göstəricilər hazırlamaq
3. İşlərin mövcudluğu və fiziki vəziyyətlərini yoxlamaq
4. Xüsusi qiymətli sənədlər üçün siğorta və istifadə fondu yaratmaq
5. Sənədlərin fiziki-kimyəvi və bioloji mühafizəsini təyin etmək

Sənədlərin mühafizəsi üçün optimal şərait yaratmaq məqsədilə aşağıdakılar edilməlidir
Yeni arxiv binaları tikmək yaxud köhnə binaları yenidən qurmaq və təmir etmək

Sənədlər saxlanılan mühafizəxanaları yanğından mühafizə vasitələri və yanğın əleyhinə siqnalizasiya ilə təchiz etmək

Mühafizəxanalarda optimal temperatur, sanitar-gigiyena rejimi yaradan texniki vasitələrdən istifadə etmək

Sənədlərin saxlanması üçün xüsusi vasitələrdən (qəfəslərdən rəflərdən seyflərdən qutulardan qovluqlardan) istifadə etmək

Milli arxiv fondu üçün xüsusi binalar tikilməlidir və ya başqa binalar arxiv üçün uyğunlaşdırılmalıdır. Bu zaman sənədlərin qəbulu və mühafizəsi elmi məlumat bankı və uçot sənədlərinin yerləşdirilməsi sənədlərin mikro və foto surətlərini çıxarılması bərpası cildlənməsi çoxaldılması üçün laboratoriya işçilər üçün otaqlar sənədlərdən istifadə üçün oxu zalı sərgi zalları və s. nəzərdə tutulmalıdır.

Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq Milli arxiv fonduna daxil olan sənədlər onların mühafizəsini üzərində nəzarəti təmin etmək ə miqdarı haqqında lazımi məlumat almaq üçün Baş Arxiv İdarəsi tərəfindən dövlət qeydiyyatına götürülmürlər.

13. Arxivdə sorğuların icra qaydaları

Mövzular üzrə sorğuların icra qaydaları və müddətləri: Öz funksiyalarının icrası ilə əlaqədar olaraq dövlət hakimiyyəti, yerli özünüidarəetmə, inzibati idarə orqanlarının sorğuları — arxiv tərəfindən qanunvericiliklə müəyyən edilmiş və ya sorğuda göstərilmiş müddətdə, təxirə salınmadan yerinə yetirilir. Bu cür sorğular, bir qayda olaraq, haqqı ödənilmədən icra olunur. Arxiv istifadəçilərin mövzu sorğularının icrasını pullu xidmətlərin görülməsi qaydaları əsasında (o cümlədən müqavilə əsasında) yaxud təmənnasız olaraq yerinə yetirir. İstifadəçilərin sorğuları üzrə işlərin icra müddəti və qiyməti onlarla razılaşdırılır.

Çoxlu sənədlər kompleksi üzrə axtarışların aparılmasına və onların surətlərinin çıxarılmasının təşkilinə ehtiyac olduqda, arxiv görülmüş əlavə işlərin nəticələri barədə istifadəçiyə yazılı surətdə məlumat verir.

Görülmüş işlərin nəticələri barədə arxiv məlumatı məktubları, mövzu üzrə siyahıları və sənədlərin surətlərinin toplusunu, arxiv arayışları və çıxarışlarını istifadəçilərə göndərir.

Mövzu siyahılarına və sənədlərin surətlərinin toplusuna arxiv rəhbərliyi tərəfindən imzalanmış qoşma məktub əlavə edilir. İstifadəçinin sorğusu üzrə arxiv tərəfindən hazırlanan məlumatı sənədin növü göstərilməmişdirsə, arxiv onun növünü (adını) istifadəçi ilə razılaşdırır.

Sosial-İüquq xarakterli sorğuların icra qaydaları və müddətləri: Sosial-hüquq xarakterli

sorğulara əmək stajı, əmək haqqının miqdarı hərbi hissələrdə və bölmələrdə xidmət, sağlamlığın vəziyyəti, mükafatların adların verilməsi, təhsil, repressiyalara məruz qalma, vətəndaşlıq vəziyyəti aktları üzrə məlumatların təsdiq edilməsi barədə daxil olmuş sorğular aiddir. Arxiv qeyri-mülki məsələlər haqqında, hərbi, hüquq-mülafizə və xidmət orqanlarında xidmət keçmə və.s. bu kimi sorğuları bilavasitə etmir, belə sorğular aidiyyəti üzrə müvafiq təşkilatlara göndərilir.

Əmək stajının təsdiq edilməsi barədə arxiv arayışına yaxud arxivin sənədlərində göstərilmiş dövrlərə aid məlumatlar daxil edildiyi halda vətəndaşların vəzifəsinin dəqiq adı və həmin vəzifədə işlədiyi müddətləri göstərilməlidir.

Vətəndaşların öz xəttlə yazılmış və şəxsi işinə qoyulmuş sənədlərin i əsli ilə uyğunluğunun yoxlanması barədə üzərində qeydi olmayan kadrların uçot və rəqləri, anketlər və tərcümeyi-hallar əmək stajı haqqında arxiv arayışının verilməsi üçün əsas ola bilməz. Lazımi hallarda bu cür məlumatlı yazılı surətdə vətəndaşlara bildirilir. Kadr məsələləri üzrə (şəxsi heyət əmrlər olmadıqda, arayışın tərtib edilməsi üçün əmək stajı və əmək haqqını təsdiq edən sənəd kimi əsas fəaliyyət üzrə əmrlərdən, şəxsi hesablardan haqq-hesab kitabçalarından, həmkarlar ittifaqına üzvlük biletlərini Sov.İKP və ÜLKGİ üzvlərinin uçot kartoçkaları və üzvlük biletlərin (əmək haqqından yaxud təqaüddən üzvlük haqqının ödənilməsi barədəq olarsa) istifadə edilir.

Pensiyaların təyin edilməsi və yenidən hesablanması qanunda nəzərdə tutulan arayışlara məlumatlar vətəndaşların pensiya təmini həyata keçirən orqanların müəyyən etdiyi qaydada daxil edilir.

Arayışda əmək haqqının miqdarı sorğuda tələb olunan dövrdə mövcud olmuş qiymətlərə uyğun şəkildə göstərilməlidir.

Arayışda əmək haqqı barədə məlumatlar arxiv sənədlərində olduğu kimi göstərilir. Rəqəmlər hər il üzrə ayrı-ayrılıqda, il üzrə cəmləşdirdim halda yazılır.

Əmək haqqı barədə sənədlər yerində olmadıqda, vəzifə maaşı təlimatın müvafiq dövr üzrə ştat cədvəllərinə əsasən, digər ödəmələr isə məsələləri və ya əsas fəaliyyət üzrə əmrlərə əsasən müəyyən edilə bilər. Sənədlərdə vətəndaşların məktəbi bitirməsi barədə məlumatlar olmadıqda, təhsil haqqında arayışda onun hansı kursda yaxud sinifdə oxuduğu göstərilir. Yerli icra hakimiyyəti orqanlarının qərarlarına uyğun olaraq alınmış mükafatlar barədə arayışa təşkilatın rəhbəri tərəfindən imzalanmış və yerli icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən rəsmən təsdiq edilmiş təltif olunanların siyahılarında habelə yuxarı təşkilatın müvafiq əmrlərində olan məlumatlar daxil edilir.

İstehsalatda xəsarət alma, bədbəxt hadisə və müalicə olma haqqında faktları arayışa bədbəxt hadisələr barədə aktlarda, qəzaların uçotu və qeydə alınması kitabında, qəza və

bədbəxt hadisələrin səbəblərinin təhqiqi üzrə işlərdə, habelə həmkarlar ittifaqı təşkilatlarının sənədlərində olan jəmumatlar daxil edilir.

Təkrar olunan sorğular icra edilərkən yaxud vətəndaşın xahişi ilə əvvəllər verilmiş arayışa uyğun arayış tərtib edilərkən, arxiv sənədlərində olan məlumatlarla arayışa daxil edilmiş məlumatların uyğun olub-olmaması yoxlanılır, əlavə məlumatlar aşkar edildikdə onlar təkrarən verilən arayışa daxil edilir.

Arxiv sənədləri üzrə sosial-hüquq xarakterli sorğular qeydə alındığı vaxtdan bir aydan gec olmayaraq icra edilməlidir. Bu müddət lazımı hallarda, ərizəçini bu barədə xəbərdar etməklə, arxiv rəhbərliyinin icazəsi ilə 30 günədək artırıla bilər. Arxivin elni-məlumat aparatı (kataloqlar, məlumat bazası və s.) üzrə sorğular onun qeydə alındığı vaxtdan 15 gün ərzində icra edilir.

Öz profilinə aid olmayan sorğuların aidiyyəti üzrə digər arxivlərə yaxud təşkilatlara göndərilməsi, habelə bu barədə ərizəçiyə xəbər verilməsi sorğu daxil olduqdan sonra 5 gün ərzində yerinə yetirilir.

Cavabları xaricə göndərməli olan sosial-hüquq xarakterli sorğuların icra qaydaları

Arxivlər xaricdə yaşayan Azərbaycan və xarici vətəndaşların, habelə vətəndaşlığı olmayıb xaricdə yaşayan şəxslərin sosial-hüquq xarakterli sorğularını icra edirlər.

Arxivlərdə həmin qəbildən olan sorğuların icra edilməsi üzrə işlər Azərbaycan Respublikasının Milli Arxiv İdarəsi tərəfindən tənzimlənir.

Genealoji sorğuların icra edilmə qaydaları Arxivlər vətəndaşlardan, genealoji cəmiyyətlər və digər təşkilatlardan daxil olan genealoji sorğuları pullu xidmətlərin yerinə yetirilməsi qaydalarına və yaxud onlarla bağlanmış müvafiq müqavilələrə uyğun olaraq yerinə yetirir. Genealoji sorğular ərizəçinin öz müraciəti, yaxud onun müvəkkili tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada icra edilə bilər. Məlumatlar ərizəçiyə nəsil şəcərəsi, genealoji siyahı, genealoji və yaxud qohumluq əlaqələrini müəyyən edən arxiv arayışı, sənədlərin surətləri və sənədlərdən çıxarış formasında verilir.

14. Müasir dövrdə arxiv işi

Arxiv hər xalqın tarixi zənginliyinin göstəricisi, həm də dövlətçiliyin əsas əlamətlərindən biridir. Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin arxiv işi haqqında dediyi bu sözlər bütün arxiv işçilərinin fəaliyyət proqramıdır: **“Arxiv işinə gerek çox ciddi fikir verək. Bir tərəfdən ona görə ki, xalqımızın tarixini əks etdirən yeganə mənbədir. İkincisi də ona görə ki, tariximizi təhrif edənlərin qarşısını almaq üçün çox mühüm amildir”**. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsində arxiv sənədlərinin mövcudluğu, yaxud qürbət

eldə qalan lazımlı sənədlərin əlimizdə olmaması arxiv sənədlərinin əhəmiyyətini və zəruriliyini müəyyənləşdirə bilər. Buna görə də müstəqil dövlətimizin arxivlərinə diqqət və qayğı göstərmək, ictimai-siyasi həyatımızda arxivlərin işini canlandırmaq hər birimizin vətəndaşlıq borcu olmalıdır.

Azərbaycanda arxiv işinin tarixi Cümhuriyyət dövrünə təsadüf etsə də, onun yenidən formalaşmasında, müasir tələblər səviyyəsində qurulmasında ümummilli lider Heydər Əliyevin xidmətləri böyükdür. İllərdən bəri xüsusi fondlarda saxlanılan məxfi sənədlərin bir hissəsi açılıb tədqiqatçıların sərəncamına verilmişdi. Beləliklə, tarixin bir çox problemlərinə yeni baxışla yanaşma meyilləri formalaşmağa başlanmışdı. Nəticədə bir çox yeni fundamental elmi əsərlər, arxivdə yeni kolleksiyalar yaranmışdı. Nəriman Nərimanova aid 56 iş respublikamıza gətirilmiş və ona həsr olunan ilk kolleksiya tərtib olunmuşdu. Hazırda həmin kolleksiyada 200-dən çox arxiv işi saxlanılır. 1960-cı illərdə institutun və partiya arxivinin işində bir çox çətinliklər üzə çıxmağa başlamışdı, çox qiymətli və nadir sənədlər rütubətli zirzəmilərdə, çox pis şəraitdə saxlanıldığından, onların tədricən məhv olma təhlükəsi yaranmışdı. İnstitutun rəhbərliyi həyəcanlı vəziyyəti yuxarı instansiyalara çatdırırsa da, respublika rəhbərliyi bu məsələni həll etmirdi. 1969-cu il iyul ayının 14-də Azərbaycan partiya təşkilatına yeni rəhbər – Heydər Əliyev gəldi. Məhz bu illərdən respublikada quruculuq, dinamik inkişaf və yüksəliş dövrü başlandı. 1991-ci ilin oktyabrında partiya tarixi institutu ləğv edilərək, onun arxivi və kitabxanası Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Baş Arxiv İdarəsinin tabeliyinə verilmişdi.

Həyatımızın bütün sahələrində olduğu kimi, müasir arxivi də kompyutersiz təsəvvür etmək mümkün deyildir. Odur ki, internetə çıxış məsələsi həll edilmiş, arxivlərin və kitabxanaların məxsusi elektron saytı açılmışdır. Sənədlərin məxfilik dərəcəsi asılı olaraq onların bəziləri həmin sayta daxil edilmişdir. Arxivlə maraqlanan oxucu və ya tədqiqatçı üçün internet vasitəsilə bir sıra məlumatları almaq çətin deyildir. Onu da qeyd etmək vacibdir ki, bu işləri görmək illər, böyük vəsait və gərgin əmək tələb edir. Sənədlərin məxfiliyini, fiziki vəziyyətini, onların qədimliyini nəzərə alsaq, bu işlərin necə məsuliyyətli olduğu bir daha aydın görünür. Arxivlərin rəhbərliyi bu sahəyə ciddi fikir verməlidir. Məhz buna görə də Müstəqil Dövlətlər Birliyinin—Rusiya Federasiyası, o cümlədən Dağıstan vilayəti, Belarus, Gürcüstan və Qazaxıstan dövlətlərinin arxivləri ilə əlaqələr yaradılmış, Türkiyənin İstanbul və Ankarada yerləşən bir sıra arxivləri ilə, Amsterdam, Berlin, Paris arxivləri ilə əməkdaşlığın əsası qoyulmuşdur. Bu işdə mərhum tarixçi-alim, prof. Eldar İsmayılovun əməyi az olmamışdır. Tarixçi alimlərdən prof. Cəmil Həsənli, Musa Qasımlı, moskvalı alim, prof. Rudolf İvanov, alman alimi, prof. Yeva Mariya Aux bizə xeyli kömək etmişlər. Cəmil Həsənli Paris arxivindən, Musa Qasımlı İngiltərə Xarici İşlər Nazirliyinin

arxivindən, Yeva Mariya Berlin arxivindən, Rudolf İvanov isə Moskvanın müxtəlif arxivlərindən Azərbaycana aid, ADR-ə dair sənədləri toplayaraq Azərbaycan arxivlərinə hədiyyə etmişlər. Arxiv işçiləri bu şəhərlərin arxivlərində ezamiyyədə olmuş və tariximizə aid xeyli maraqlı sənədlər gətirmişlər. Sənəd mübadiləsi ilə yanaşı, birgə beynəlxalq elmi konfranslar, “dəyirmi masa”lar təşkil olunur ki, bunlar da əməkdaşlığı möhkəmləndirir, elmi əlaqələrə təkan verir. Nümunə kimi 2014-cü il may ayının 24-25-də Bakıda Birinci Dünya müharibəsinin başlanmasının 100 illiyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi konfransı göstərmək olar. İki gün davam edən konfransda 30-dan artıq elmi məruzə dinlənilmiş, bir sıra maraqlı çıxışlar olmuş, geniş elmi diskussiyalar aparılmışdır. Konfransın yaddaqalan hadisələrindən biri də o olmuşdur ki, konfrans başlayanadək onun materialları nəfis kitab şəklində nəşr edilərək iştirakçılara paylanmış, digər kitabxanalara, elmi müəssisələrə pulsuz olaraq göndərilmişdir. 2012-ci ilin iyun ayında arxivin üç işçisi Amsterdamin müvafiq istiqamətli institutu ilə elmi əməkdaşlıq haqqında müqavilə imzalamışdır. Berlindəki Humboldt Universitetində keçiriləcək və Bakıya həsr olunacaq xüsusi “dəyirmi masa” təşkil olunur. Bütün bunlar bir daha imkan verir ki, ölkələr bir-birini daha yaxından tanısin, bir-birinin tarixini daha yaxından öyrənsin. Bəlkə də belə əməkdaşlığın nəticəsidir ki, Azərbaycana gələn, arxivlərimizdə sənədlərlə tanış olmaq istəyən əcnəbi tədqiqatçıların sayı ildən-ilə artır. İndi arxiv zallarında ABŞ-dan, Rusiyadan, Almaniyadan, Türkiyədən, Hollandiyadan, Gürcüstandan, Oksforddan, digər ölkə və şəhərlərdən gələnlərlə daha tez-tez rastlaşmaq mümkündür. Arxiv əməkdaşları hər il müxtəlif dünya ölkələrinin arxivlərində işləmək üçün ezamiyyəyə göndərilirlər. Arxivin rəhbərliyi də yaxın və uzaq xarici ölkələrin müvafiq qurumları ilə işgüzar münasibətlərin genişlənməsinə, elmi əlaqələrin, sənəd mübadiləsinin aparılmasına xüsusi diqqət yetirməli, belə əlaqələrin yeni-yeni ölkələrlə qurulmasına səy göstərəməlidir. Arxivlərimizin zəngin kitabxana fondu da vardır. Burada XIX əsrin əvvəllərində nəşr olunmuş kitablar, o cümlədən “Atlas Rossiyskoy imperii, sobrannie Kavkazskoy Arxeoqrafiçeskoy Komissiey”, 1846-1920-ci illərdə nəşr olunan Qafqaz təqvimlərini göstərmək olar. Bundan başqa, Bakı quberniyasının hesabatlarına, jandarmeriyanın raportlarına, neftə, eləcə də digər sahələrə həsr olunmuş nadir kitablar kitabxananın xüsusi fondunda saxlanılır. Burada Azərbaycan tarixinin ayrı-ayrı dövrlərinə həsr olunmuş elmi monoqrafiyalar və xarici ədəbiyyat da vardır. Həmçinin arxiv kitabxanalarında tarix, fəlsəfə, pedaqogika, mədəniyyət, elm, iqtisadiyyat və s. sahələrə aid xeyli ədəbiyyat toplanmışdır. Əfsuslar olsun ki, 1991-ci ilədək (yeni SSRİ dağılanadək) yaxşı qorunmuş kitab fondu dağıdılmış, qiymətli kitablar silinə adı ilə məhv edilərək bukinistlərin əlinə düşmüşdür. 1991-2007-ci illərdə, yeni müstəqillik illərində nəşr olunan qəzet və kitablara hətta abunə də olunmamışdır. Ancaq hörmətli Prezidentimiz İlham

Əliyevin diqqət və qayğısı nəticəsində 2007-ci ildən başlayaraq hər il kitabxana 100-dək adda qəzet və jurnala abunə olur, təzə çıxan müxtəlif ədəbiyyatları (hətta xarici ədəbiyyatı da) alır, beləliklə, fondlar gündən-günə zənginləşir. Arxiv rəhbərliyi fondu zənginləşdirmək üçün bir sıra digər üsullardan da istifadə edir. Məsələn, yeni nəşr olunan kitablar, monoqrafiyalar, bir qayda olaraq, müəlliflər tərəfindən kitabxanamıza hədiyyə verilir, ayrı-ayrı ictimai təşkilatlar, elmi qurumlar, ziyalılar öz yeni kitablarını pulsuz olaraq kitabxanamıza göndərirlər. Belə misallar az deyildir. Moskva alimi prof. Rudolf İvanov, alman alimi prof. Yeva Mariya Aux, Türkiyə, Hollandiya və s. ölkələrin alimlərinin də hədiyyə kitabları kitabxanamızı zənginləşdirir. Akademik Ziyad Səmədzadə, akademik İsmayıl Hacıyev, Musa Qasımlı, Cəmil Həsənli, Həsən Həsənov, Yaqub Mahmudov, Solmaz Rüstəmovca-Tohidi, Aytən Mustafayeva və digər ziyalılar da arxiv kitabxanalarına kitablarını hədiyyə etmişlər.

15. Dövlət arxivinin hüquqi fəaliyyəti

Dövlət arxivinin fəaliyyətinin hüquqi bazası

Arxivin fəaliyyətinin hüquqi bazasını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, "Milli arxiv fondu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, həmçinin Azərbaycan Respublikasının digər normativ - hüquqi öklən təşkil edir. '

Arxiv öz fəaliyyətinin konkret məsələlərini həll edərkən həmçinin hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı haqqında; fərdi əmək mübahisələrinin həll haqqında, müəlliflik hüququ və onunla əlaqəli .hüquqlar Haqqında, dövlət 'sirri haqqında, vətəndaşların müraci əti ərinə baxılıması qaydası haqqında, mədəniyyət haqqında, informasiyalaşdırma və informasiya müdafiəsi haqqında, tarix və mədəniyyət abidələrinin -qorunması haqqında, məlumat azadlığı haqqında, kitabxana işi haqqında, texniki təhlükəsizlik haqqında,

kütləvi informasiya vasitələri haqqında' muzeylər haqqında, nəşriyyat işi haqqında, informasiya əldə etmək haqqında Azərbaycan Respublikası qanunlarının, eləcə də arxivin fəaliyyətinə aid olan digər qanunların müddəalarını əldə rəhbər tutur. Arxiv respublika hakimiyyət orqanlarının Azərbaycan Respublikasının qanımvericiliyinə zidd olmayan və arxiv işinə bilavasitə aidiyyəti olan normativ aktları da öz fəaliyyətində tətbiq edə bilər (hərbi, xəritəçəkmə, vətəndaşlıq vəziyyəti aktı və ş.)

Arxivin profili

Arxivlər profilinə (arxivdə saxlanan və saxlanılmalı olan sənədlərin tərkibi) görə ümumi və xüsusi, komplektləşdirilən və komplektləşdirilmə-yən (tarix) arxivləm bölünür.

Ümumi arxivlər sənədlərin yaranma vaxtından, informasiyanın verilmə üsulu və texnikasından asılı olmayaraq, müəyyən əraziyə aid olan sənədləri saxlayır.

Xüsusi arxivlər tarixi dövrlə, məzmunun tematikasına yaxud informasiyanın yerilmə üsulu və texnikasına görə məhdudlaşan sənədləri saxlayır. Audiovizual sənədləri, ədəbiyyat və incəsənətə aid sənədləri* İctimai-siyasi təşkilat və hərəkatların sənədlərini, elmi-texniki sənədləri Saxlayan arxivlər xüsusi arxivlərdir.

Arxivlər özlərinin komplektləşmə mənbələrində yaranan müasir sənədlərlə öz fondlarının müntəzəm olaraq artırılması yaxud artınlmamasın- dan asılı olaraq, komplektləşdirilən və komplektləşdirilməyən (tarix) arxivlərə bölünür.